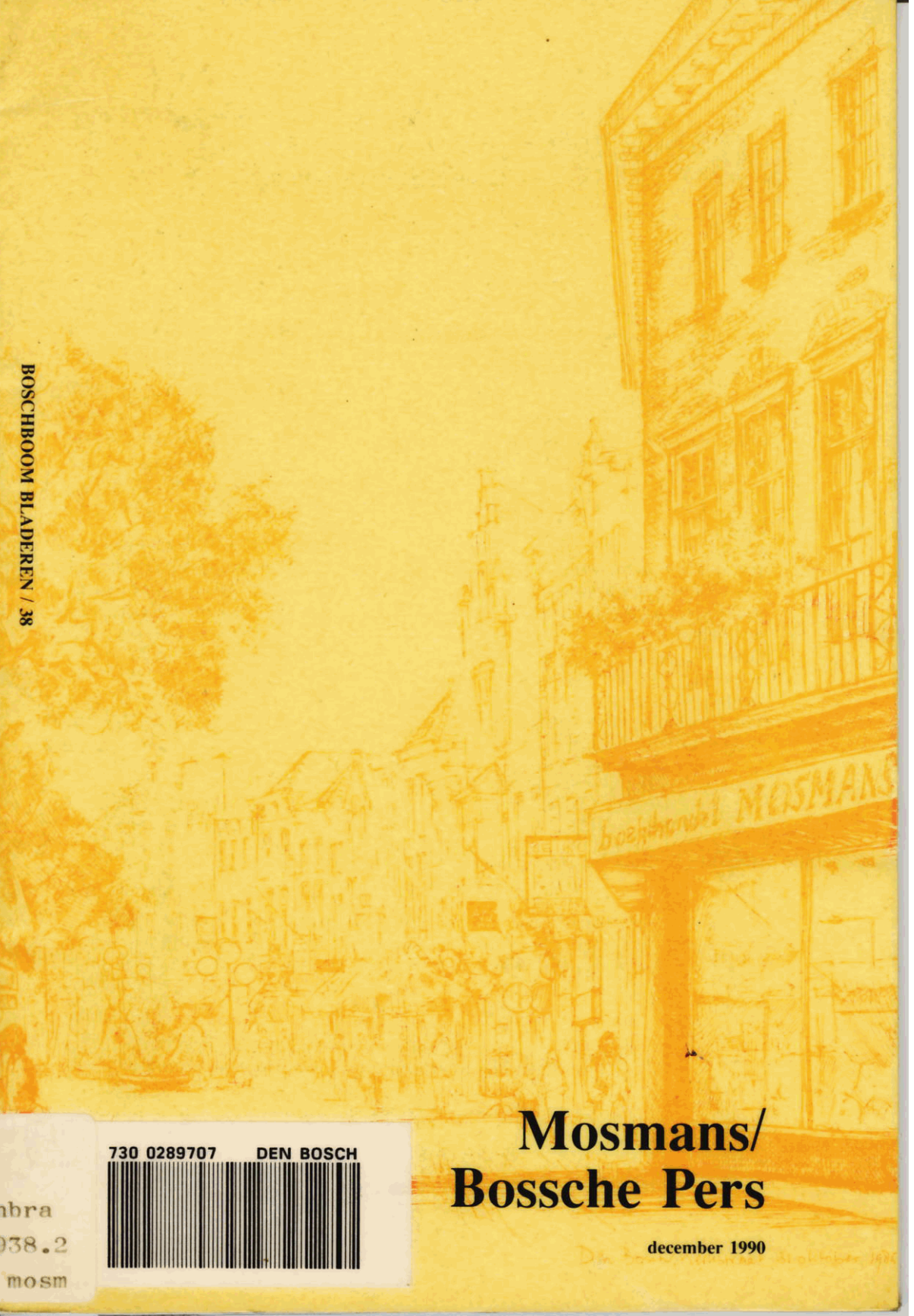

BOSCHBOOM BLADEREN / 38

Mosmans/ Bossche Pers

december 1990

730 0289707

DEN BOSCH

bra
38.2
mosm

Voorwoord

1990 stond voor wat betreft de Boschboomactiviteiten in het teken van ' 's-Hertogenbosch, een muziekbeeld'.

Inleidingen werden verzorgd over: 'Het muziekbeeld in en rond de Bossche St. Jan voor 1629', 'Pieter-Jan van Paesschen (1809-1887) en zijn tijd', 'Hoogtepunten uit het Bossche muziekleven en zijn betekenis voor de regionale cultuur' en 'Bouman, portret van een muzikantengeslacht'.

De redactie van de Boschboombladeren is verheugd ook in het tijdschrift aan te kunnen sluiten op dit jaarthema. Voor u ligt de 38e aflevering, waarin bijdragen zijn opgenomen van de hand van drs. R.C.G. Bouman. Voorts is opgenomen 'een stukje Bossche persgeschiedenis' van de hand van drs. A.W.M. Bogers, een vervolg op zijn bijdrage 'De patriotse pers in Den Bosch' die werd opgenomen in aflevering 36. Ons dunkt, dat opnieuw de kennis van het Bossche milieu vergroot en verdiept is.

Redactie

De Bossche Markt $\pm$ 1900. Vanaf 1873 was de boekhandel Mosmans gevestigd in het pand Markt 27.
(foto Boekh. Mosmans)

Muziekuitgeverij Mosmans

Een publikatie over een familie die zelf zoveel publiceerde? Een eerste aanzet toch, met name over de muzikale kant. Mosmans is een naam in de Bossche geschiedenis die staat voor de boekhandel, de archivaris van de St.-Janskathedraal, de muziekwinkel en nog veel meer. De biografie van deze cultuurdragers zou een boeiend verhaal zijn, omdat hun leven zo verweven is met de luisterrijke historie van onze stad. Hier gaat de aandacht vooral uit naar de muziekuitgeverij. In de periode 1870 tot 1925 zijn er door Mosmans meer dan 400 muziekwerken uitgegeven. De oorsprong van deze uitgeverij ligt in de activiteiten van de boekhandel. De verkenning van een stukje verleden begint daarom daar.

Depothouder

Volgens de archiefstukken begon Guliëlms Godefridus Antonius Mosmans [I] omstreeks

1859 een theologische boekhandel. Hij deed dit als dephouder van het huis Goemaere te Brussel. De winkel was aanvankelijk gevestigd in de Stoofstraat. Na op verschillende

Henricus Antonius Adrianus Mosmans 5 januari 1834 - 's-Hertogenbosch - ±20 februari 1891 was zeer muzikaal en kreeg in de boekhandel ± 1870 de leiding over de afdeling bladmuziek. (Gem. Archief 's-Bosch).

Guliëlms Godefridus Antonius Mosmans 30 oktober 1828 - 's-Hertogenbosch - ±22 september 1898, begon omstreeks 1859 als dephouder van het huis Goemaere te Brussel een theologische boekhandel. (Gem. Archief 's-Bosch)

adressen aan de Markt en de Verwersstraat te zijn gehuisvest, wordt vanaf 1873 steeds hetzelfde adres op de Markt vermeld: Markt 27 was ongeveer honderd jaar lang het bekende winkeladres. De huidige boekhandel in de Kerkstraat voert nog de naam van de familie als eerbetoon aan weleer.

Gulielmus Mosmans verkocht behalve godsdienstige literatuur ook bladmuziek. De omzet daarin nam zodanig toe, dat een afzonderlijke afdeling binnen de zaak ontstond. Zijn jongere broer Henri kreeg daarover de leiding.

Deze Henri was zeer muzikaal en had een mooie, zware basstem. Reeds op zestienjarige leeftijd ging hij in 1850 mee naar Gent om daar als zingend lid de roem van de Bossche Liedertafel Oefening en Uitspanning verder uit te dragen.

In zijn jeugd werkte hij eerst op de goudfabriek van 'Poorter'. Daarna was hij tolk bij de Franse reiziger in juwelen Cabaniz. Tenslotte was hij als boekhouder werkzaam in Luik en in Leeuwarden. Hij sprak Waals/Frans en combineerde al vroeg de commercie met de cultuur [2]. In het adresboek van 1869 staat hij evenwel vermeld als boekhouder, woonachtig in de Putstraat A 213. Alles wijst erop, dat Henri Mosmans een veelzijdig, doch bescheiden man was.

Het uitgeven van boeken en bladmuziek is niet zonder financiële risico's. Vooraf moet duidelijk zijn of en in welke tijd de investering is terug te verdienen. De zakenman diende in dit geval de regionale afzetmarkt te kennen. Elders in Brabant waren nog enkele muziekuitgeverijen: W. Bergmans te Tilburg en M.F. van Piere in Eindhoven, Peereboom in Breda enz. [3]. Ondanks deze mededingers durfde Mosmans met de muziekuitgeverij te beginnen. Bovendien wist hij vol te houden, toen de gebroeders Kessels in Tilburg hun instrumentenfabriek annex uitgeverij begonnen. Het kan haast niet anders, of er was in Den Bosch voldoende cliënteel te verwachten. Door de vele mannenkoren en muziekverenigingen ademde de stad welhaast muziek.

In 1870 verschijnt bij Mosmans een feestmars van Johan Eggers, de toenmalige organist van

Schapenmarkt met op de achtergrond de Markt. Gedurende enige jaren was Boekhandel Mosmans in een van de panden van het 'bouwblok' gevestigd. (foto Pierre Weijnen ±1900)

Kerkstraat. In het winkelpand achter de verpleegster was de Muziekhandel Mosmans vanaf 1915 gevestigd. (foto ±1930)

Arnt Mosmans
koopman,
diende 11-07-1578
aan de Stads-rege-
ring een verzoek-
schrift in om be-
taling van gekocht
kruit

Gijsbertus Mosmans
was de vader van

Franciscus
* 1581
? lijnwatier
? *huwde met*
Elsbeth de Louw
staat nog vermeld
in 1625 en 1649

Bernardus
in 1596 fraterheer
te 's-Hertogenbosch

Johannes
*ca. 1600
huwde met
N.N.

- 1 **Johannes**
treedt in 1664 op
als doopgetuige
- 2 **Catharina**
wordt in 1685 nog
vermeld
- 3 **Aert Janszoon**
* 1636
† 01-1706
huwde 1e vóór 1660
met Jenneke Peters
Aertsen van Tilborg:
2e 23-02-1670 *met*
Aaltjen Jacobs van
Stramproy:
3e 26-06-1673 *met*
Naatje Peters:
4e *met Allegonda van*
Hilvarenbeek;
5e *met Cornelia*
Faessen: *en*
6e 23-08-1686 *met*
Elisabeth Dix
de Louw, wed. Aert
Ooms
- 4 **Maria Jansd'**
gehuwd met
Paulus Nievelt
vóór 1664

Uit het 1e huwelijk

- 1 **Petrus**
leeft ongeveer van
1660 tot 1740
koopman,
huwde 12-08-1685
met Guilielma
Heessels *en*
04-02-1704 *met*
Cornelia van Well
- 2 **Johannes**
koopman, kort
na 1700 ongehuwd
overleden
- 3 **Arnoldus**
† ca. 1704
huwde met Maria
Anna van Beekvelt
† 05-1713
(6 kinderen)
- 4 **Elisabeth**
wordt in 1715 nog
vermeld

Uit het 2e huwelijk

- 5 **Catharina**
* 22-09-1670
jong gestorven
- 6 **Maria**
* 24-10-1671
jong gestorven
- 7 **Jacobus**
* 18-12-1672
jong gestorven

Uit het 4e huwelijk

- 8 **Maria**
06-10-1697 *gehuwd*
met Jan van Box-
meer, koopman

Uit het 1e huwelijk

- 1 **Johannes**
* 15-10-1686
jong gestorven
- 2 **Johannes**
* 19-10-1687
jong gestorven
- 3 **Maria**
* 30-01-1689
jong gestorven
- 4 **Franciscus**
* 12-05-1690
† 24-05-1746
huwde met
Cath. van Vree
* 25-09-1692
† ca. 1740
- 5 **Maria**
* 19-03-1692
begr. 03-01-1772
gehuwd in 1713 m
Cornelis Boons
* 28-04-1689
begr. 24-12-1743

- 6 **Johannes**
* 30-03-1693
† 17-12-1759
- 7 **Arnoldus**
* 15-02-1695
jong gestorven
- 8 **Johanna**
* 22-02-1696
gehuwd met
Philippus Peel
- 9 **Catharina**
14-07-1697
begr. 08-12-1750
gehuwd met
Anthony Le Gran

- 10 **Jacobus**
* 31-05-1699
jong gestorven
- 11 **Cornelia**
* 19-02-1701
jong gestorven

Uit het 2e huwelijk

- 12 **Theodora**
* 26-11-1705
gehuwd
1e 29-03-1728 *m*
Jan van Oldense
2e 03-05-1733 *m*
Henrich van Vaa
- 13 **Arnoldus**
* 18-12-1707
jong gestorven
- 14 **Anna Maria**
11-05-1732 *gehu*
met Philip Franc

GENEALOGIE VAN

DE FAMILIE MOSMANS

TE 'S-HERTOGENBOSCH

- 1 **Wilhelmus**
* 15-10-1713
huwde 07-05-1758
met Catharina van
de Ven
* 1736
† 10-11-1798
- 2 **Anna Maria**
* 13-08-1715
† 08-1755
gehuwd met
Jordanus van Hoof
- 3 **Josephus**
* 19-03-1717
vestigde zich ca.
1750 te Rotterdam
- 4 **Servatius**
* 25-04-1719
jong gestorven
- 5 **Cornelis**
* 23-12-1720
† 29-04-1794
huwde in 1748
met Guilielma
Heeren
(9 kinderen)
- 6 **Arnoldus**
* 02-03-1723
jong gestorven
- 7 **Guilielma**
* 31-10-1724
† 29-10-1762
gehuwd met
Antonius Godschalk
* Middelrode
24-12-1724
† begin 1774
- 8 **Johannes**
* 25-12-1726
† ca. 1781
huwde met
Maria Maes
* Ravenstein
23-03-1730
† ca. 1781
(6 kinderen)
- 9 **Arnoldus**
* 14-02-1728
† ca. 1745
- 10 **Christiaan**
* 17-07-1729
nog vermeld in 1763
- 11 **Elisabeth**
* 20-10-1730
jong gestorven
- 12 **Petrus**
* 14-07-1732
jong gestorven

- 1 **Catharina**
* 01-07-1759
jong gestorven
- 2 **Franciscus**
* 19-06-1760
† 1827
lid van het Stedelijk
Bestuur, *huwde met*
Maria Heijnselmans
* 16-11-1759
† 25-04-1822
- 3 **Adriana**
* 01-08-1762
† 10-10-1808
gehuwd met
P.A. Daussy, luit.
kol. in Franse dienst
* 27-04-1769
† sneuvelde bij Eylau
08-02-1807
- 4 **Petrus**
* 15-04-1764
† 18-02-1820
huwde met
1e Henrica
Appelboom
* 18-08-1767
† 06-09-1797
2e Gertruda van
Engelen
† 30-12-1837
(5 kinderen)
- 5 **Catharina**
* 22-04-1766
† 01-01-1801
- 6 **Maria**
* 16-08-1769
jong gestorven
- 7 **Adrianus**
* 24-10-1771
† 21-05-1807
- 13 **Lamberdina**
* 17-09-1733
in 1755 *gehuwd met*
Wendel Kilian
* Bingen
06-08-1723
- 14 **Petronella**
* 24-10-1734
jong gestorven

- 1 **Wilhelmus**
* 21-09-1783
† 13-05-1836
- 2 **Godefrida**
* 03-12-1784
† 26-08-1861
- 3 **Adrianus**
* 03-01-1786
† Grave
23-04-1847
Advocaat
huwde met
Elisabeth Meyer
wed. K.E. Bedloo
* Nijmegen
1778
- 4 **Maria**
* 14-06-1787
jong gestorven
- 5 **Antonia**
* 30-04-1789
† Helmond
13-01-1869
- 6 **Gerardus**
* 16-12-1790
† 1831
- 7 **Henricus**
* 28-05-1793
† 29-01-1848
huwde met
Maria C.W. Kilian
* 30-03-1797
† 23-03-1842
- 8 **Catharina**
* 11-12-1795
† St. Michielsgestel
25-11-1797
- 9 **Magdalena**
* 29-10-1798
jong gestorven
- 10 **Antonius**
† 14-09-1802

- 1 **Franciscus**
* 1826
jong gestorven
- 2 **Albertus**
29-04-1827
huwde met Anna
L.C. Donkers
* Helmond
13-10-1826
† 25-05-1898
- 3 **Guilielmus**
* 30-10-1828
† 22-09-1898
huwde met
1e Margaretha
Jorritsma
* Franeker
11-03-1830
† 17-05-1872; en
2e Francisca van
Bokhoven
* 23-02-1835
- 4 **Wendelina**
* Woerden
30-05-1832
gehuwd met
G. Gérard
* Almelo
05-10-1846
- 5 **Henricus**
* 05-01-1834
† 20-02-1891
huwde met Thecla
A.M. Jorritsma
* Franeker
01-07-1832
- 6 **Francisca**
* 21-09-1835
† Oerle
20-08-1876
- 7 **Antonius**
* 02-10-1838
† 14-06-1839
- 8 **Arnoldus**
* 25-11-1840
† 01-03-1841

- 1 **Anna**
* 18-08-1856
- 2 **Henri**
* 15-02-1860
- 3 **Maria**
* 12-10-1863
- 4 **Frans**
* 06-01-1868
- Uit het 1e huwelijk*
- 1 **Helena**
* 18-09-1859
† 03-08-1860
- 2 **Karel**
* 14-10-1860
huwde met
Anna Bloem
* Arnhem
26-12-1858
- 3 **Henricus**
* 14-01-1862
† 20-07-1862
- 4 **Helena**
* 05-02-1863
gehuwd met
Joseph Bloemen
* Venlo
27-09-1860
- 5 **Maria**
* 30-03-1865
jong gestorven
- 6 **Henricus**
* 15-08-1866
jong gestorven
- 7 **Johannes**
* 30-11-1867
huwde met Anna
van der Grinten
* Venlo
11-12-1874
- Uit het 2e huwelijk*
- 8 **Johanna**
* 25-10-1876
jong gestorven
- 1 **Henricus**
* 01-12-1866
pater Redemptorist
- 2 **Helena**
* 18-06-1868
† 15-03-1870
- 3 **Johannes**
* 14-01-1870
- 4 **Alphons**
* 07-02-1872
- 5 **Albert**
* 18-03-1874
- Theodora**
* 17-02-1886
† 21-05-1890
- Willem**
* Venlo
† 15-06-1898
- Samenstellers
dezer
geslachtslijst**

de Ned. hervormde kerk. De bladmuziek draagt het uitgavenummer G.M. 1. Spoedig laat G. Mosmans Sr., zoals hij zichzelf dan reeds noemt, meer van zich horen. De uitgave G.M. 3 draagt als plaatsnaam echter Venlo [4]. Waarschijnlijk is er heel even sprake van geweest, dat de (tweede) zoon Jan de uitgeverij vanuit Venlo zou voortzetten. Kort daarna is het echter weer gewoon G.M. en 's-Hertogenbosch als plaats van uitgave.

Al snel volgt meer werk van bekende Bossche musici als Pieter Jan van Paesschen, Nic. Adr. Janssen en Henri Coymans. Boekhandelaar Mosmans zou op deze lijn doorgaan, doch publiceert daarnaast literatuur op het terrein van kerk, samenleving en historie. De verkoop van bladmuziek groeit verder uit tot een afzonderlijk werkterrein. Al spoedig is besloten de muzikafdeling als zelfstandig bedrijf voort te zetten.

Henri Mosmans, connaisseur en zakenman

Vanaf 1 juni 1876 komt de naam van Henri

Mosmans op de omslagen van de muziekuitlegaven. Een lang gekoesterde wens moet daarmee in vervulling zijn gegaan. Zijn passie voor de toonkunst en een goed gevoel voor de centjes kwamen hem als handelaar en uitgever zeker van pas. De winkel werd gevestigd in het pand Achter het stadhuis nr. 16.

Henri Mosmans was op 8 februari 1866 gehuwd met Thecla Anna Maria Jorritsma, dochter van de industrieel Joh. Jorritsma [5]. Uit dit huwelijk werden vijf kinderen geboren:

Henri C SSR	* 01-12-1866 † 05-06-1945
Helena	* 18-06-1868 † 15-03-1870
Jan	* 14-01-1870 † 04-06-1966
Alphons G.J.	* 07-02-1872 † 14-02-1953
Albert J.A.	* 18-03-1874 † 05-03-1942

De eerste zoon werd in 1886 geprofeet tot redemptorist. Hun dochtertje, Helena overleed, toen ze nog maar net de eerste stapjes kon doen. De drie volgende zonen zouden van betekenis zijn voor de stad; Alphons en Albert in de muziek en Jan Mosmans vooral als ar-

Het gezin van Henri Mosmans. De ouders Henri en Thecla Jorritsma en de zonen links naar rechts: Jan, Alphons en Albert, ±1890. (Gem. Archief 's-Bosch)

Jan Mosmans, archivaris van de St. Janskerk, in een goot boven de sacramentskapel. (foto F.J.M. van der Vaart, augustus 1933)

chivaris van de St.-Janskathedraal. In de spaarzame vrije uren was hun vader nog actief als tekstdichter. Zo schreef Henri in 1877 de tekst 'Gouden Jubeltoon'. Pieter Jan van Paesch en schreef de muziek erbij en wederom Henri zorgde voor de uitgave, die het nummer H.M. 2 meekreeg.

Evenals bij zijn broer krijgen alle muziekpublicaties een uitgavenummer. Dit H.M.-nummer staat steeds onderaan de pagina.

In de bij dit artikel afgedrukte lijsten is een overzicht gegeven van de uitgaven, voorzover deze thans zijn teruggevonden. Henri Mosmans heeft in de periode 1876 tot 1891 zo'n 100 muziekwerken uitgegeven. Toen hij begin 1891 overleed, zetten zijn zoons de zaak voort. De nummering van de uitgaven werd gewoon voortgezet, alsof vader er nog was.

Kwaliteit

Henri Mosmans hechtte grote waarde aan een goede typografische verzorging. Zoals destijds bij veel muziekuitgeverijen gebruikelijk,

werd bladmuziek in Duitsland gedrukt. De composities in handschrift werden per post verstuurd naar Leipzig. Bij de firma C.G. Röder werd dan het zogenoemde steekwerk verricht. De 'Stecher' stak de muziknoten in spiegelbeeld in een koperen plaat. Hiervan werd een drukproef gemaakt en deze werd dan ter correctie teruggezonden. De componist controleerde de proef en vervolgens stuurde Mosmans deze voorzien van aantekeningen weer terug naar Leipzig. Nadat de 'Stecher' de correcties had aangebracht, kon de drukker aan de slag. De oplage was veelal beperkt tot een 300 à 500 exemplaren. Wanneer de verkoop goed liep, werd een tweede of derde druk besteld. De koperen platen werden voor dat doel geruime tijd bij de drukkerij bewaard. Tijdens de eerste wereldoorlog was er echter een tekort aan koper en zijn vele platen omgesmolten [6].

Het notenbeeld van de in Duitsland gedrukte uitgaven is altijd ruim en zeer duidelijk. Ook de papierkwaliteit is heel goed, te oordelen

Hommaezie
 Diente Druk van den
Alphons Carnaval
 bey z'n binnenhaalen
 in den
OETELDONK
 op 17 Juny 1853 op den Tweeden Verjaardag

Meziek vür Pjano,
 of aandre Instrumente
 deur

HAANES KRASSERT
 Maatslaender van den Oeteldonk

Te Verkrègte bey Mosmaanse
 Meziek-Verkoper
 saffen 7 Raadhuis van den Bosch
 tegenover 't Brand-spul huize Lezer A.
 't Oeteldonk

GROOT SUCCESI

BELLONA

Marsch voor Piano
 gecomponeerd door
A. DE GROOT

Prijs 30 ct.

UITGAVE
 VAN
HENRI MOSMANS,
 MUZIEKHANDEL
 HOPLEYERANCIER
 'S-HERTOGENBOSCH
 KERKSTRAAT.

naar de overgebleven exemplaren. Verschillende zijn inmiddels meer dan honderd jaar oud. Van de uitgaven die Mosmans in Nederland liet drukken, is de kwaliteit duidelijk minder, omdat het kostbare graveerwerk hier werd vervangen door steendruk en later door het zogenoemde calqueerlitho-procédé. Het beoordelen van de kwaliteit van drukwerk vraagt enige deskundigheid, waarvoor Henri bij zijn derde zoon de belangstelling wist te wekken. Deze heeft zich in ieder geval verdiept in het drukkersvak. Op een uitgave uit 1895 staat apart vermeld, dat het steekwerk door Alphons zelf is gedaan [7].

Etalage-materiaal

De omslag ofwel het voorblad van een uitgave maakte in de visie van Mosmans deel uit van het geheel. Dit was niet slechts de noodzakelijke drager van informatie als titel, opusnummer en componist. Nee, een fraaie omslag stimuleerde de verkoop en verdiende daarom juist alle aandacht. Met sierlijke krulletters en bloemmotieven naar de stijl van die jaren worden de uitgaven verlucht. Een enkele keer zijn er afbeeldingen opgenomen, zoals te zien

in de bij dit artikel afgedrukte foto's. Voor het maken van deze afbeeldingen werd de steendruk ofwel litho gebruikt. Voor de cantate 'De Burcht' van Alphons Mosmans maakte Herman Moerkerk het ontwerp voor de omslag.

Goësmus

(Geef een mesje, brame lokkes)

Liedje
 vane Zangstem
 met
 Pianobegleiding

Muziek
 van

Woorden
 van
 P.A. de Geneestet

Karel Bouman

Prijs 0,50

's Hertogenbosch,
HENRI MOSMANS
 Muziek- en Instrumenthandel
 Vervaastraat A. 156

Kerstliedje

voor eene zangstem
met Piano-begeleiding

Gecomponeerd
DOOR
Gh. van Wamel.

Uitgave van
Henri Mosmans,

ALBENSKE
MUSIEKHANDEL
Hofleverancier van
K. & K. de Koning
H-HERTOGENBOSCH.

Prijs 60 cent.

Lees de achterzijde van dit muziekstuk.

Extra exemplaren van deze voorkant werden gedrukt om als etalage- en reclamemateriaal dienst te doen. De passie voor kwaliteit wist Mosmans steeds met het commerciële te verenigen.

Tweede Druk.

**MENUET
VOOR VIOL EN PIANO**

DOOR
HENRY PRINS

Prijs: ^{fl.} 1.00

**HENRI MOSMANS
H-HERTOGENBOSCH**

Overzichtskaart en partituur in nummer 2 des
Overzichtsbulletins van de Muziekvereniging H.H.

De componisten en het karakter van de uitge- geven muziek

Zowel in het fonds van G. Mosmans als in dat van Henri zijn drie categorieën muziekwerken te onderscheiden. Het verschillende karakter wordt bepaald door de plaats waarvoor deze werken zijn bedoeld: muziek voor de huiskamer of salon, cantates bedoeld voor de mannenkoren (liedertafels) en tenslotte muziek voor kerkelijk gebruik. Tot deze laatste categorie behoren de koormissen en lofzangen van de verschillende organisten in de stad. Bij de salonmuziek gaat het om werken waarmee in kleine kring indruk kon worden gemaakt, soms ook om werken met een wat meer intiem karakter. We bedoelen de liederen van de Mosmans-zonen Alphons en Albert, Dorus van Wamel e.a.

Verder bevat het fonds van Henri Mosmans een groot aantal cantates voor mannenkoor. De begeleiding is daarbij meestal aan de piano toegedacht, orkestbegeleiding was echter ook mogelijk. Immers, de daarvoor benodigde bladmuziek was bij Mosmans te huur. Voor de tweede helft van de negentiende eeuw spreken de muziekhistorici wel over de 'can-

**Ter Verjaring
van
Moeder**

Liedje voor eene Kinderstem
met Pianobegeleiding

Muziek van

Albert Mosmans,
Op. 8, No. 4.

Prijs 40 ct

Uitgave van
HENRI MOSMANS
Muziekhandel, Hofleverancier,
Kerkstraat 57 H-Hertogenbosch.

C. G. Mohr & Co. Leipzig

▲
59

▲
57/55

▲
53

▲
51

tate-ziekte'. Elke zichzelf respecterende dirigent van een mannenkoor schreef cantates. Mosmans publiceerde deze modeartikelen in ruime mate. Ongetwijfeld zal hij ook aangeboden werken hebben afgewezen en componisten naar huis hebben gestuurd met de boodschap om met iets degelikers terug te komen. Toch maakt dit genre een groot deel uit van zijn fonds. Hierin zijn bijna alle namen van toenmalige Bossche musici te vinden. De lijst van uitgegeven werken spreekt in dat verband voor zich.

Tenslotte aandacht voor een speciale categorie: de gelegenhedswerken. Dit zijn muziekstukken gemaakt voor een speciale gelegenheid, als een jubileum van een bisschop of het bezoek van de koningin. Zeer bijzonder daarbij zijn de eerste Bossche carnavalsmarsen, gelegenhedswerken bij uitstek. De eerste regels van de mars 'O pronkjuweel van heel deez aard' zal menig Bosschenaar nog kunnen zingen. De muziek dateert van carnaval 1884 en we kennen haar nog dankzij de gedrukte

uitgave van Henri Mosmans. De componist van een carnavalsmars heet gewoonlijk Hannes Krassert. Achter deze titel gaan echter wisselende namen schuil. Dit kan zelfs per jaar verschillen. Het achterhalen van de componist is daardoor een puzzeltje. Zo werd de titel in de eerste jaren gedragen door Martinus Bouman in 1883, Dorus van Wamel in 1884 en Herman van Bree in 1885. In datzelfde jaar verscheen de feestmars met Bosch' volkslied 'Hoezee den Bosschenaar' in een uitgave van Mosmans. De componist was Leon C. Bouman. Dit 'Hoezee' werd het meest gezongen lied bij de festiviteiten rond het 700-jarig bestaan van de stad [8]. Zonder twijfel was dit werk voor Henri Mosmans toen een 'winstpakker'.

Deze stukken zijn gemakkelijk te dateren, omdat de gelegenheid waarvoor ze zijn uitgegeven op de omslag staat vermeld. Door combinatie van de G.M.- en H.M.-nummers met de jaartallen ontstaat een beeld van de produktie van de uitgeverij.

De muziekhandel werd in 1900 door de gebroeders verplaatst naar Kerkstraat 57. In dat jaar was het pand verbouwd tot winkel met afzonderlijke bovenwoning en voorzien van een nieuwe gevel. Na enige jaren werd het belendend woonhuis N° 53 verworven. In 1915 werd het door de gebroeders betrokken, nadat het door A.J. van Kempen was aangepast en van een winkelpui voorzien. Dit pand werd opnieuw door van Kempen in 1924 verbouwd. Boven de winkelpui van 1915 werd een nieuwe karakteristieke voorgevel opgetrokken naar aanwijzingen van Jan Mosmans en uitgetekend door A.J.F. Burg, bouwkundig opzichter. (foto Archief Bouman ±1910)

Koopmanschap en cultureel engagement

Op de gevel van de winkel in de Kerkstraat stond met grote letters MUZIEKHANDEL. Met de handel in muziek kon het alleen maar voorspoedig gaan door de zaken groots aan te pakken. De Haagse firma Desfossez & Co is daarvan een perfect voorbeeld. In de serie 'Correspondance Musicale' bracht deze firma niet minder dan 5000 uitgaven in druk. Met een dergelijk bedrijf mag Mosmans niet worden vergeleken. Het uitgeven van muziek was slechts één van de zakelijke activiteiten. Door de uitgave van vele gelegenheidswerken wist Mosmans wel steeds de aandacht te trekken. De financiële risico's van deze muziek voor kerk, liedertafel en salon waren overzienbaar. De verschillende werken zijn beperkt van omvang, zodat de verkoopprijs redelijk kon blijven. Vaak liet hij de zangstemmen in de partituur herkenbaar afdrukken. Voor individuele koorleden was deze gedrukte muziek dus ook bruikbaar. Hiermee voorkwam Mosmans, dat

hij afzonderlijke zangpartijen moest drukken. Juist dat extra drukwerk was verliesgevend. De ervaring leerde, dat deze losse bladen met alleen één zangstem niet werden verkocht. Deze kosten werden door de koorleden uitgespaard door de muziek over te schrijven. Tegenwoordig is de kopieermachine de boosdoener voor de muziekhandel, honderd jaar geleden was dat nog het illegaal overschrijven. Door zijn zakelijke en muzikaal zeer verantwoorde aanpak was Henri Mosmans succesvol met zijn uitgeverij.

De gebroeders Mosmans

In 1891 overleed Henricus Antonius Adrianus Mosmans, 57 jaar oud. Zijn zoons Jan, Alphons en Albert besloten de zaak voort te zetten. Zij waren toen respectievelijk 21, 19 en 16 jaar oud. De muziekhandel voorzag tevens in het levensonderhoud van hun moeder. Zij werd 78 jaar en overleed in 1910. In het jaar 1900 werd de winkel verplaatst van de Ver-

wersstraat naar het pand Kerkstraat 57 en in 1915 naar Kerkstraat 53.

De gebroeders pakten de zaak goed aan. In 1902 volgde met uitgave nr. 212 het bekende Nederlandse Orgelalbum met 40 orgelstukken van Nederlandse componisten. Sinds het begin van de zaak in 1876 waren er gemiddeld 8 nieuwe muziekitgaven per jaar. In 1904 ontving de zaak de titel van Hofleverancier. Op de foto is het desbetreffende bord te zien boven de winkeldeur.

De succesformule van het Orgelalbum werd in 1905 herhaald met een tweede deel. Bij de 47 orgelstukken is ook werk van Thomas Maas, organist van de redemptoristenkerk in de Jozefstraat. Zijn krachtige en sterk polyfone muziek is nog altijd zeer de moeite waard om te spelen en te beluisteren. Ook composities van eigen hand werden door

Mosmans uitgegeven. De liederen van Alphons en Albert zijn in de overzichtslijsten weergegeven.

Ondanks de omvang van het fonds van uitgegeven muziek leverde dit slechts beperkte inkomsten op. De verkoop van bladmuziek van andere uitgeverijen en het verhuren van orkestpartituren en -stemmen zorgde eveneens voor inkomsten. Alphons Mosmans werkte ook als muziekrecensent voor het 'Noordbrabants Dagblad'. Bovendien waren er inkomsten uit de eigen composities en het orgelspel. Voor zijn jongere broer Albert kan hetzelfde gezegd worden. Ook lieten de gebroeders regelmatig programmaboekjes voor concerten drukken. Het waren boekjes met toelichting en muziekvoorbeelden, duidelijk bedoeld om te bewaren. Martinus Ogier Sr. was meerma-

len de auteur van de toelichting. De noten-voorbeelden zijn weergegeven in het handschrift van deze kapelmeester [9].

Coda

De muziekhandel was veelzijdig, doch allerm minst een goudmijn. Door een breed scala van activiteiten is de continuïteit in de zaak Mosmans echter gebleven. Toen ik als kleine jongen nog eens bij Mosmans kwam, lag er nauwelijks meer muziek in de etalage. Op de zachtgele boekenplanken stonden nog enkele boeken. Bach Orgelwerken, grote boeken met een groene omslag, die zie ik nog voor me, maar ook liederen van Schubert en losse uitgaven met van die gekleurde omslagen. De bladen van de toonbanken waren schoongeschuurd. Ik liep er langs om, achter door die heel lange gang, bij de huishoudster van Jan Mosmans boodschappen te bezorgen. De klandizie bij de firma Bouman van Bergen was er altijd geweest, al heel lang.

Een familielid kocht kort na de oorlog bij Mosmans nog eens wat bladmuziek; in de etalage stond toen de feestmars 'Hoezee den Bosschenaar'. Met de hand was erop geschreven: 'Laatste exemplaar'. De vraag naar dit werk had niet gesteld mogen worden. Het ging niet zomaar, het was niet vanzelfsprekend dat een 'laatste exemplaar' kon worden verkocht. Alsof afstand werd gedaan van een herinnering aan betere tijden werd uiteindelijk toestemming tot aankoop verkregen.

Toch was al eerder feitelijk afstand gedaan van het uitgeven van bladmuziek. De reeks met H.M.-nummers moet midden jaren twintig zijn gestopt. Het -mij- hoogst bekende nummer is H.M. 400. Incidenteel is er daarna nog een enkel werk gepubliceerd. Van verschillende werken die eerder bij Mosmans verschenen, zijn vanaf omstreeks 1930 herdrukken uitgegeven door de Utrechtse muziekhandel J.R. van Rossum.

De Feestmars 'Haal de vlaggen van de zolder' uit 1935 was nog een compositie van Alphons Mosmans. Het was één van de laatste hoogtepunten voor de muziekhandel. Goosen &

Albert J.A. Mosmans 18 maart 1874 - 's-Hertogenbosch - ±15 maart 1942 een orgel bespelend (Gem. Archief 's-Bosch).

Bijschrift foto 12.

De gebroeders Mosmans in hun woonkamer in 1924 ingericht in een gotische stijl; van rechts naar links: pater Henri, redemptorist; Albert, musicus; Alphons, musicus en Jan, historicus. (foto L.P.P. van der Vaart) ±1925)

In 1902 werd de boekhandel overgenomen door van Gent en d'Herripon. Het winkelpand Markt 27 werd in 1948 verbouwd door H.W. Valk, architect.

Swagerman begon in die dagen ook met uitgaven van bladmuziek. Muziekhandel Spiero was al in de jaren twintig met het uitgeven van bladmuziek begonnen. Daarbij waren ook carnavalsmarsen en potpourri's van bekende melodieën. De gloriejijd van muziekhandel Mosmans was toen al voorbij. Toch bleef de winkel gehandhaafd tot de dood van de oudste van de drie broers.

Op 96-jarige leeftijd overleed Jan Mosmans. Als archivaris van de St.-Jan was hij een bekwaam auteur van tal van historische artikelen. Zijn geschriften hebben bijgedragen aan de kennis van de historie van de kathedraal en aan een warm gevoel voor cultuurbehoud, behoud van een 'gedachtenis in steen'. Veel publikaties van Jan Mosmans zijn door de boekhandelaar Mosmans uitgegeven.

Deze adverteerde inmiddels als 'Uitgever van den Heiligen Stoel', zodat de titulatuur Pauselijk uitgever en Hofleverancier binnen één familie was verworven. Ook enkele werken van Jan Mosmans zijn vermeld in de overzichtslijst.

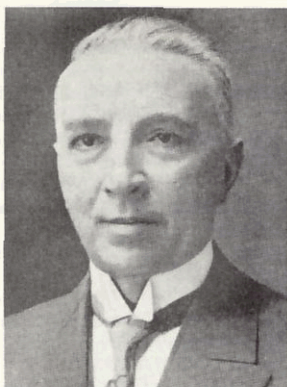
Mosmans en het auteursrecht

Toen Guliëlms Mosmans in 1870 en later Henri in 1876 met het uitgeven van muziek begon, was het met het auteursrecht droevig gesteld. De gedachte aan vergoeding voor de auteur of componist van een werk was nog lang geen algemeen goed. Ook een tekstschrijver of dichter kreeg toen geen vergoeding voor het gebruik van zijn werk. De musicus Henri Viotta promoveerde in 1877 tot meester in de rechten op het proefschrift 'Het auteursrecht van de componist' om daarmee eindelijk aandacht te vragen voor deze brandende kwestie [10]. Viotta is nog wel bekend als dirigent bij de Wagner-Vereeniging te Amsterdam. Zijn inspanningen op het terrein van het auteursrecht zijn vergeten.

De schrijver Victor Hugo heeft de eerste aanzetten gegeven voor de internationale overeenkomst die in 1886 onder de naam de Conventie van Bern werd gesloten. Spoedig volgde het eerste proces over het zomaar overdrukken van elders uitgegeven muziek.

JAN MOSMANS

Links: Johannes Antonius Josephus Alphonsus Mosmans, overleden te 's-Hertogenbosch, 4 juni 1966. (tekening Frans van Valderen 1955 *Varia Hist. Brab. II*)

In het midden: Albertus Josephus Alphonsus Mosmans, overleden te 's-Hertogenbosch, 5 maart 1942.

Rechts: Alphonsus Guilliëlmus Josephus Mosmans, overleden te 's-Hertogenbosch, 14 februari 1953.

Met dit alles was nog niets geregeld over een daadwerkelijke vergoeding voor de componist. Deze werd gewoonlijk door de uitgever afgekocht met de schenking van enkele gedrukte exemplaren. De componist diende vooral blij te zijn met de uitgave van zijn op muziekpapier gekriebelde nootjes. Van vergoeding kon al helemaal geen sprake zijn. De uitgever had immers veel kosten te maken voor de uitgave. Of er door de verkoop geld terug kwam, bleef de vraag. Ik zie geen reden waarom Mosmans van het hiervoor gegeven algemene beeld zou zijn afgeweken; zo was de praktijk.

Pas in 1912 komt de auteurswet. De organisaties BUMA en STEMRA voor de auteursrechten van componisten komen spoedig daarna tot

stand [11]. Het grootste deel van de uitgaven van Mosmans was toen al de deur uit. De meeste componisten uit het Mosmansfonds zijn inmiddels meer dan vijftig jaar overleden. Auteursrechten zijn niet verschuldigd voor de uitvoering van een lied van Henri Coymans. Kopiëren van de Mosmansbladmuziek mag ook, tenminste als u er nog over beschikt. Onder heel wat Bossche piano's verwacht ik nog een blaadje van uitgever Henri Mosmans aan te treffen. Die prachtige uitgaven zijn een genoeg om te bewonderen. Zijn werk in de jaren 1876 tot 1891 verdient ook bewondering. Hij droeg bij aan de roem van 's-Hertogenbosch, dat in het fin de siècle de naam van muziekstad verwierf. Een plaats op het muzikale erepodium komt hem zeker toe.

NOTEN

1. G.G.A. Mosmans, 's-Hertogenbosch • 30-10-1828 † 22-09-1898
2. H.A.A. Mosmans, 's-Hertogenbosch • 05-01-1834 † 20-02-1891
3. Dr. H.J. Zomerdijk *Het muziekleven in Noord-Brabant, 1850-1914*, Tilburg 1982, pag. 180-190.
4. R. Bogaerts *Piet Jan van Paesschen 1809-1887, Vlaams musicus, komponist en organist in de kathedraal te 's-Hertogenbosch*, Zonhoven 1987, pag. 196.
5. J. Mosmans, 's-Hertogenbosch, Typoscript over de familie Mosmans, in G.A.H., pag. 102-104.
6. E. van Zoeren *De muziekuutgeverij A.A. Noske (1896-1926) een bijdrage tot dertig jaar Nederlandse muziekgeschiedenis*, Haarlemmerliede 1987, pag. 115-126.
7. F.J. van der Heyden *Cantate ter blijde inkomste van Hare Majesteiten onze Koninginnen op 15 mei 1895*, Graveerwerk door Alphons Mosmans, bibliotheek Prov. Genootschap N-Br. MCXX 1-13.
8. R. van de Laar, *'s-Hertogenbosch 700 jaar, de historisch-allegorische optocht, 20 juli 1885*, Amsterdam 1985, pag. 33 e.v.
9. Part. collectie (voorheen collectie Mar. Ogier).
10. J.H. Letzer *Muzikaal Nederland 1850-1910*, Utrecht 1911, pag. 183-184.
11. Zie onder 6. pagina 131 e.v.
12. Afbeeldingen uit de collectie van de auteur.

BRONNEN EN LITERATUUR

- Mosmans A.G.J. 'Adam van Mierd en het Bossche Kapittel', in: *Bossche Bijdragen 1*, (1917), pag. 151-170.
 Mosmans A.G.J. 'Symon van Coudenborch', in: *Taxandria* 30, (1923), pag. 1-13.
 Mosmans A.G.J. 'De Illustre Lieve Vrouwe-Broederschap te 's-Hertogenbosch', in: *Taxandria* 34, (1927), pag. 119-122.
 Mosmans A.G.J. 'Verborgene Koper uit de Bossche kerken', in: *Taxandria* 39, (1932), pag. 196-198.
 Mosmans A.G.J. 'Willem van Heyst, orgelmaker te 's-Hertogenbosch', in: *Taxandria* 46, (1939), pag. 127-131.
 Mosmans J. 'De gebroeders Donkers en de St.-Janskerk te 's-Hertogenbosch', in: *Taxandria* 15, (1908), pag. 141-147.
 Mosmans J. 'Altaar van het Korenkoopersgilde in St.-Jan', in: *Taxandria* 17, (1910), pag. 169-182.
 Mosmans J. 'Adam van Mierd en het Bosche kapittel' in: *Bossche Bijdragen 1*, (1917-1918), pag. 151-170.
 Mosmans J. 'Bouwgeschiedenis der St.-Janskerk te 's-Hertogenbosch, Hoofdstuk 1', in: *Oudheidkundig Jaarboek 1919*, pag. 52-67.
 Mosmans J. 'Twee onbekende poorten in den oudsten Bosschen ringmuur', in: *Taxandria* 28, (1921), pag. 272-281.
 Mosmans J. 'Bouwgeschiedenis der St.-Janskerk te 's-Hertogenbosch. Hoofdstuk II', in: *Oudheidkundig Jaarboek 1922*, pag. 19-37.
 Mosmans J. 'De middeleeuwse Notarissen te 's-Herto-

- genbosch', in: *Bossche Bijdragen 6*, (1923-1924), pag. 136-196.
 Mosmans J. 'Wegwijzer voor bezoekers der St.-Janskerk te 's-Hertogenbosch', 's-Hertogenbosch 1925, 2de druk 1933.
 Mosmans J. 'Het opschrift der Grimklok te 's-Hertogenbosch', in: *Taxandria* 36, (1929), pag. 183-186.
 Mosmans J. 'De St.-Janskerk te 's-Hertogenbosch', 's-Hertogenbosch 1931, recensies:
 F. Vermeulen in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* in 2 afl., 2 en 3 december 1931; M.D. Ozinga in *Oudheidkundig Jaarboek 1933*, pag. 69.
 Mosmans J. 'Iconografie van het choor en de straalkapellen der St.-Jan te 's-Hertogenbosch', in: *'s-Hertogenbosch 1185-1935*, 's-Hertogenbosch 1935, pag. 139-156.
 Mosmans J. 'Een letterbalustrade aan de St.-Janskerk te 's-Hertogenbosch', in: *Oudheidkundig Jaarboek 1935*, pag. 77-83.
 Mosmans J. 'De St.-Janskerk te 's-Hertogenbosch en het grondplan van Amiens', in: *Handelingen van het 3e Congres voor Algemene Kunstgeschiedenis 1936*, pag. 47-51.
 Mosmans J. 'Het dienstwerk in de St.-Jan te 's-Hertogenbosch in het laatst der xvie eeuw', in: *Bossche Bijdragen 17*, (1940-1941), pag. 261-275.
 Mosmans J. 'Jheronimus Anthoniszoon van Aken alias Hieronymus Bosch', 's-Hertogenbosch 1947.
 Mosmans J. 'Jheronimus Bosch, Maria en Sint Jan, onbekend en laat schilderwerk bewaard in zijn vaderstad 's-Hertogenbosch', 's-Hertogenbosch 1950.

COMPOSITIES

97 os. van den Vaardt
 Hinthamerstr. 93
 's-Hertogenbosch.

VOOR
 vierstemmig Mannenkoor
 UITGEGEVEN DOOR
HENRI MOSMANS
 MUZIEKHANDEL - HOPEVERANCIER
 KERKSTRAAT 53 (bij het Postkantoor)
 's-HERTOGENBOSCH
 FIRMA OPGERICHT 1876

I		Parti- taal	Reel aan- pakking
Antoon Arts	Tuf-tuf-galop, met tenor-solo.	85	1.00
Franz Abt	Vertrouwen	40	60
Corn. A. Bonten	Avondlied	40	60
Henri Cartol	Morgenzaang, met tenor-solo	75	1.20
	Vrijdialied	50	75
	's Nachts op de Schelde	50	60
	De Gondelier	50	75
	De laatste Zwaluw (piano ad lib.)	75	75
Arth. Claessens	Jansen-cantate (humoristisch)	50	75
	Abdijsloop (Een advertentie op muziek)	85	1.00
	Spreekwoordengduellibet (humoristisch)	75	75
	Zingen maakt den arbeid licht, Marschlied	50	75
L. v. Cromvoirt	Lentelied	50	60
A. L. Dobbeltstein	Vreedzaam	50	75
	Toast „Hij leve lang“	40	60
	Aan Nederland	50	75
Henri Dubois	De Wereld een Orkest. Marsch.	60	75
	Mirlitonmarsch, met vierstemmig mirliton- koor ad lib. (Mirlitonpartijen 40 cts. per stel)	60	75
Karl Hamm	Het Woud	75	50
P. J. v. d. Heyden	Onze Huzaren, met baryton-solo	50	75
	Hollandsch en 't Vendel van Nassouwen	50	75
	Wildzaang	50	75
	Het Vioolje	40	75
P. Kallenbach	Jonkvrouw en Rose	50	75
	Avondstond	50	50

COMPOSITIES

VOOR
 vierstemmig Mannenkoor
 UITGEGEVEN DOOR
HENRI MOSMANS
 MUZIEKHANDEL - HOPEVERANCIER
 KERKSTRAAT 53 (bij het Postkantoor)
 's-HERTOGENBOSCH
 FIRMA OPGERICHT 1876

II		Parti- taal	Reel aan- pakking
L. C. Keerweer	Christenballingen	90	1.00
Alb. Mosmans	De Ruïne	50	50
	In de Kathedraal	60	60
	Mijn Land is een Land der Zee	50	50
	Mijn eigen Land	50	50
	De Burcht	90	60
Alph. G. J. Mosmans	Avondstemming	50	60
	Vianden	90	1.00
J. v. Nuenen	„Zoo gij mijn Lief wilt zijn“	50	50
J. Otto	Een laatst Accoord. (Graflied)	40	50
P. J. van Paesschen	Biergalop	90	1.20
	Toast „Hij leve lang“	30	30
H. Pfeil	Als d'Avond daalt	30	50
Georg Rijken	Verbeidend	50	60
	Elkeboom	90	75
G. Schellekens	Geluklijk Duizendmaal	60	60
G. Schröder	Muzikaal Dessert (Vroolijk slomnummer)	50	60
Th. Senecaat	Een laatst Vaarwel (Graflied)	50	75
A. M. Storch	Sterrennacht	60	85
Kothe-Witt	Twee beroemde Cantates: 1. Jesu dulcis memoria van B. Kothe 2. Ave Maria van F. Witt	60	60
H. Wagner	Goethentrouw	75	75
A. Waltman	Het „Onze Vader“	50	75
	Kermismarsch	50	75
	Vaandelmarsch	50	75
Th. v. Wamel	Algemeen Feestlied, met tenor-solo (piano ad lib.)	75	75
Alb. Mosmans	Ad Te levavi met Nederlandschen tekst: Ik heb mijn ziel verheven	60	60

H.M.- jaar nr. publ.	componist	Titel, opus Uitgaven van HENRI MOSMANS	Bezetting	
2	1877	Van Paesschen P.J.	<i>Gouden Jubeltoon opgedragen aan Pius IX t.g.v. zijn 50-jarig bisschopsfeest 1877</i> , tekst van Henri Mosmans.	MK + P
2	1901	Janssen N.A.	<i>Cantantibus Organis Caecilia</i> , t.g.v. Caeciliafeest op 22 november, herdruk 1901, nr. H.M. 2 opnieuw gebruikt.	K + Orgel
3	1877	Bartholomeus A.	<i>Le rêve de l'enfant</i> , gedicht: A. Daufresse de la Chevalerie, opdragen aan M. Vallas.	Z + P
5		Bouman Léon C.	<i>Alma Redemptoris Mater</i> , opus 3, nr. 2, 'aan mijn vriend Michel Spee'.	K + orgel
9	?	Cartol H.	<i>Egmond en Hoorn</i> , tekst: P.F. van Kerckhoven.	Zduo + P
10	1879	Van Paesschen P.J.	<i>Biergalop</i> , tekst: E. Bouman.	MK + P
12		Cooymans H.	<i>Wie aan den armen geeft, die leent aan God den Heer</i> , tekst: P.Ch. Smit, opgedragen aan Willem Deckers.	Z + P
16	1879	Bouman Léon C.	<i>Napoleon Ballade</i> , tekst: dr. Schaepman, opgedragen aan Willem Deckers.	Z + P
24		Van Paesschen P.J.	<i>Noord en Zuid</i> , tekst: E. Bouman.	MK
28	1883	'Hannes Krassert' (= Bouman Mart.)	<i>Honmoedie aan den Prins Karnaval van Oeteldonk</i> ; 1e mars Oeteldonkse Club, 3e druk!	Harmonie of P
33a	1884	Van der Heyden F.J.	<i>Mijn Vaderland</i> , tekst: P.C.J. Meys, opgedragen aan Johan Schmier.	Z + P
35		Wiert J.P.J.	<i>Liederen voor het volk</i> .	Z + P
37	1885	'Manus den Ouden' (=van Bree H.?)	<i>Kwoak. Kwoak-mars</i> , Oeteldonkse carnavalsmars voor 1885.	Z + P
38	1885	Bouman Léon C.	<i>Hoezee den Bosschenaar</i> , feestmars met Bosch' volkslied t.g.v. 700 jaar 's-Hertogenbosch, opus 11.	Z + P K + O
59		Van Paesschen	<i>le matin</i> (trois valse brillantes nr 1).	Piano
60		Van Paesschen	<i>le midi</i> (trois valse brillantes nr 2).	Piano
61		Van Paesschen	<i>le soir</i> (trois valse brillantes nr 3).	Piano
103	1893	Bouman Karel	<i>Egoïsmus 'Geef een meisje bruine lokken'</i> , tekst: Van de Genestet.	Z + P
123		Van der Heyden F.J.	<i>Lustig leven</i> , opus 41, nr 2.	MK
167	1900	Van der Heyden F.J.	<i>Wildzang</i> , opus 51, gedicht: P. Louwerse, opgedragen aan de Tilburgse Liedertafel.	MK
174		Bots J.	<i>Missa in Honorem Sti Vincentii</i> .	K + Orgel
184		Van Wamel Th.	<i>Kerstliedje</i> , tekst: 'de volksmissionares'.	Z + P
191	1901	Rijken G.	<i>Eikenboom</i> , tekst: J.P. Heye.	MK
192	1901	Rijken G.	<i>Verbeidend</i> , tekst: J.P. Heye.	MK
205	1901	Haagh J. cssr	<i>Novi Cantus Sacri Diversi</i> , opus 10.	K + Orgel
212	1902	Diverse	<i>Nederlandsch Orgel-album</i> , 4 voor-, tussen- en naspelen voor orgel of harmonium.	Orgel
224		Haagh J. cssr	<i>Cantus Sacri Diversi</i> , opus 7.	K + Orgel
245		Mosmans Alb.	<i>Ter verjaring van Moeder</i> , opus 8, nr. 4.	Z + Piano
250	1905	Diverse	<i>Tweede Nederlandsche Orgel-album</i> , 47 voor-, tussen- en naspelen voor orgel/harmonium.	Orgel
321		Mosmans Alph. G.J.	<i>Herleving</i> , opus 24.	Zduet+V+P
330		Prins H.	<i>Menuet voor viool en piano</i> , opus 1, opgedragen aan mijn vriend Karel Azijnman.	V + P
375		De Groot A.	<i>Bellona</i> , marsch voor piano.	P
397		Mosmans Alb.	<i>De Burcht</i> , opus 32; omslag H. Moerkerk.	MK + P
400		Mosmans Alph. G.J.	<i>Lofzang</i> , opus 37.	Zduet+V+P
H.M	?	Van Paesschen P.J.	<i>Hooploze liefde</i> .	Z + C + P
H.M	1879	Van Paesschen P.J.	<i>La fille du poete</i> .	Z + P
H.M	1883	Bouman H.P.	<i>Reverie</i> voor Harmonieorkest	Harmonie
H.M	1884	'Hannes Krassert' (=van Wamel Th.)	<i>2e Carnavalsmarsch + Oeteldonks Volkslied</i> , tekst: 'O pronkjuweel van heel deez aard'	Z + P
H.M	1886	Van der Heyden F.J.	<i>Lentegroet</i> , het viooltje, avonddrust.	MK
H.M	1890	Van der Heyden F.J.	<i>Kindercantate</i> .	KK + P

<i>H.M.- jaar nr. publ.</i>	<i>componist</i>	<i>Titel, opus Uitgaven van HENRI MOSMANS</i>	<i>Bezetting</i>
H.M 1889	Bouman Leon C.	<i>Kinderliederen</i> opus 13 nr. 1 en 2. 1. aan het prinsesje 2. aan de bloemen.	Zduet
H.M ?	Bouman Car. L.	<i>Kegelmarsch</i> , opgedragen aan de Kegelclub 'laat 'm maar los' ??? ong. 1872/3.	MK + P
H.M 1892	Mosmans Alb.	<i>Lied van de Zoete Moeder</i> (begeleiding).	Z + P
H.M 1892	Bouman Léon C.	<i>Litaniae de Beate Maria Virgine</i> , opus 16.	K + Orgel
H.M 188?	Van Paesschen P.J.	<i>Kleine mis in F.</i>	K + Orgel
H.M 1894	Cooymans H.	<i>Lied der liefde</i> , tekst: E. Bouman.	Z + P
H.M 1894	Bouman Léon C.	<i>In Paradisum</i> , opus 17 nr. 2.	K + Orgel
H.M 1895	Van der Heyden F.J.	<i>Ter Blijde Inkomste van Hare Majesteiten onze Koninginnen 15-05-1895</i> , tekst: v.d. Lans.	MK
H.M 1896	Cooymans H.	<i>Tantum Ergo</i> , derde druk.	K + Orgel
H.M 1898	Van der Heyden F.J.	<i>Kroningslied</i> , opus 48, tekst: J.R. v.d. Lans.	MK + P/O
H.M 1899	Waltman A.	<i>Vaandelmarsch</i> .	Harmonie
H.M 1899	Bonten C.A.	<i>Avondlied</i> .	MK + P
H.M 1900	Tychon S.H.	<i>Caecilia-lied</i> .	MK + Orgel
H.M 1900	Mennings P.W.	<i>Caecilia-cantate</i> .	K + Orgel
H.M 1900	Dobbelsteen L.A.	<i>Kerstcantate</i> .	K + Orgel
H.M 1900	Bots J.	<i>Vijf Avé Maria's</i> .	K + Orgel
H.M 1900	Haagh J. c.s.s.r.	<i>De Kerk</i> , Grote Feestcantate, tekst: Henri Mosmans.	MK + piano
H.M 1900	Haagh J. c.s.s.r.	<i>Feestgroet</i> , a capella.	K
H.M 1900	Dobbelsteen A.L.	<i>Aan Nederland</i> .	MK + P
H.M 1900	?	<i>Hollandsch</i> .	MK + P
H.M 1900	Van der Heyden F.J.	<i>Het vendel van Nassauwe</i> , opus 50.	MK + P
H.M 1900	Waltman A.	<i>Het Onze Vader</i> .	MK + Orgel
H.M 1900	Van Wamel Th.	<i>Voorwaarts Marsch</i> , trio met zang, tekst: F. van Beckum.	K + P
H.M 1901	Van Wamel Th.	<i>Bloemenwals</i> , opgedragen aan Ver. 'Floralia'.	Piano
H.M 1905	Bots J.	<i>Gelegenheidsliedje</i> .	Z + P
H.M 1905	Mosmans Alb.	<i>Bloemenlied</i> .	Z + P
H.M 1905	Mosmans Alb.	<i>Hartelijk gefeliciteerd</i> .	Z + P
H.M 1905	Mosmans Alb.	<i>Op vaders verjaardag</i> , opus 8 nr. 1.	Z + P
H.M 1905	Mosmans Alb.	<i>Moeder verjaart</i> , opus 8 nr. 2.	Z + P
H.M 1905	Mosmans Alb.	<i>Kindervreugde</i> , opus 8 nr. 3.	Z + P
H.M 1906	Van Wamel Th.	<i>Zang om de Lente</i> , kwartet van mannenstemmen	MK
H.M 1906	Mosmans Alb.	<i>Heilwensch</i> opus 18, op vaders of moeders verjaardag	Z + P
H.M 1907	Van Wamel Th.	<i>Herinnering</i> , tekst: B. Bulsing van Besouw, opgedragen aan Walter van Son.	Z + P
H.M 1907	Van Wamel Th.	<i>Feestmarsch</i> , t.g.v. de landbouwtentoonstelling van 1907.	Harmonie
H.M 1910	Mosmans Alph.G.J.	<i>Natuurgenot</i> .	Zduet+V+P
H.M 1925	Zuster Q (Tilburg)	<i>Kerstdozjntje</i> , liederen v. school en huis.	Zduet + P

<i>G.M.- jaar nr. publ.</i>	<i>componist of auteur</i>	<i>Titel, opus Uitgaven van G. Mosmans Sr.</i>	<i>Bezetting</i>	
1	1870	Eggers Joh.	<i>Feestmarsch ter gelegenheid van de onthulling v.h. standbeeld van Piet Hein te Delftshaven</i> .	Piano
2	1870	Van der Heyden F.J.	<i>Moedertroost</i> , tekst: H.G. Clerckx.	Z + P
3	1871	Van Paesschen P.J.	<i>Hij leve lang</i> , Toast.	MK
4	1871	Van Paesschen P.J.	<i>Messe no 2 (in D)</i> .	MK
5	1871	Van Paesschen P.J.	<i>Zilveren Jubeltoon</i> , tekst: dr. Wap, opgedragen aan Paus Pius IX.	MK + P
7	1872	Van Paesschen P.J.	<i>Messe no 2 in D</i> , vereenvoudigde zetting.	K + Orgel
8	1873	Van Paesschen P.J.	<i>Ecce Panis</i> (in Es).	Soli+MK+O
14		Van Paesschen P.J.	<i>Neerlands Trouw</i> .	MK + P
15	1874	Van Paesschen P.J.	<i>Neerlands Trouw</i> (andere zetting).	MK + P

<i>G.M.- jaar nr. publ.</i>	<i>componist of auteur</i>	<i>Titel, opus Uitgaven van G. Mosmans-Zoon.</i>	<i>Bezetting</i>
G.M 1874	Van Paesschen P.J.	<i>Neerlands Weerbaarheid, Volksfeestzang, opgedragen aan Koning Willem III, tekst: E. Bouman.</i>	MK + P
G.M.	Van Paesschen P.J.	<i>Saluts Solemnels, 4 delen, uitgave i.s.m. Muraille/Liege en G. Mosmans.</i>	K + Orgel
G.M 1872	Constantini D.	<i>Regels van den Kerkzang.</i>	-
G.M 1872	Kluijtmans A.H.	<i>Missa, driestemmig.</i>	K + Orgel
G.M 1873	Janssen N.A.	<i>De Gregoriaan, handleerboek etc.</i>	-
G.M 1875	Janssen N.A.	<i>De ware gregoriaansche organist.</i>	-
G.M 1873	Janssen N.A.	<i>Bijlage tot het Graduale en Antiphonarium Romanum, verzameling missen, elevatien etc.</i>	Koor
G.M 1876	Diedrich Joh.M.	<i>Bede, lied zonder woorden, opus 4.</i>	Piano
G.M 1877	Schutjes L.H.	<i>Missa Brevis et Facilo.</i>	K + Orgel
G.M 1877	De Vlam L.	<i>Missa, tribus vocibus et organo.</i>	K + Orgel
G.M 1878	Stein (pastoor)	<i>De Katholieke Kerkmuziek.</i>	-
G.M 1885	Hezemans J.C.A.	<i>De stichting van 's-Hertogenbosch in 1185.</i>	-
?	Diverse	<i>blijspelen, kluchten en drama's, uitgave in Mosmans' Toneel-Bibliotheek door G. Mosmans-Zoon, 57 titels bekend.</i>	-
G.M 1907	Mosmans J. en Alph.	<i>Oude namen van huizen en straten te 's-Hertogenbosch.</i>	-
G.M 1921	Mosmans Alph.G.J.	<i>De organisten van de Sint-Janskerk.</i>	-
G.M 1931	Mosmans J.	<i>De St.-Janskerk te 's-Hertogenbosch, uitgave van G. Mosmans-Zoon.</i>	-

Verklaring van de gebruikte afkortingen:

Z: Zang P: Piano O: Orgel K: Kerkkoor MK : Mannenkoor, buiten kerkelijk verband.

Aanduiding G.M. of H.M. zonder nummer betekent, dat auteur het desbetreffende werk slechts kent uit literatuurverwijzing. Van alle met nummer genoemde uitgaven is de verblijfplaats bekend. Naast particuliere collecties, zijn Mosmansuitgaven te vinden in het Haags Gemeentemuseum afd. muziek en bij het Noord-Brabantse Genootschap.

Een stukje Bossche persgeschiedenis

De kranten van Van Gulpen en Zo(o)n(en) 1794-1804

Op 18 januari 1795 vluchtte stadhouder Willem V met zijn getrouwen voor de oprukkende Franse troepen naar Engeland. Binnen de kortste keren namen de patriotten het heft in handen en proclameerden de Bataafse Republiek. Vredesonderhandelingen met Frankrijk leidden tot de ondertekening van het zgn. Haagse Verdrag op 6 mei 1795. Het was een of- en defensief verbond, waarbij de Bataafse Republiek zich o.a. verplichtte Frankrijk met de helft van haar vloot en leger te steunen en afstand deed van Maastricht, Venlo en Staats-Vlaanderen. [1]

Intern bleek de republiek ernstig verdeeld tussen democraten en aristocraten. Eerstgenoemden streefden een eenheidsstaat na; laatstgenoemden waren voorstanders van een federatieve staat waarin de historisch gegroeide soevereiniteit van de gewesten zoveel mogelijk behouden bleef. [2]

Weldra trad een patstelling tussen beide facties op, die pas met de staatsgreep van 22 januari 1798 in democratische zin werd doorbroken: de eenheidsstaat werd in de grondwet vastgelegd. Om het provincialisme uit te roeien werd het land verdeeld in acht departementen waarvan de grenzen volkomen afweken van die der voormalige gewesten. De departementale en lokale besturen behielden slechts administratieve bevoegdheden. [3]

Daar het democratische bewind dictatoriale trekken begon te vertonen - o.a. werd het ambtenarenapparaat van antirevolutionaire elementen gezuiverd -, pleegden gematigden op 12 juli 1798 een staatsgreep. Hoewel de eenheidsstaat werd gehandhaafd, was de overheersende rol der democraten voorbij. Voortaan zouden de aristocraten de macht in handen hebben. [4]

De algemene situatie

In 1799 deden de Russen en Engelsen een inval in Noord-Holland die uiteindelijk mislukte. Doch het feit, dat de Bataafse vloot werkeloos toezag, omdat de matrozen weigerden tegen het onder stadhoudelijke vlag varende invasieleger te vechten, was de Fransen niet ontgaan. [5]

In 1800 schonk de Bataafse republiek drie miljoen gulden aan Frankrijk - waarvan Bonaparte in 1799 eerste consul was geworden -,

maar weigerde verdere subsidies te verstrekken. [6]

Teneinde haar bondgenoot tot meer meegaandheid te bewegen, werd met medeweten van de Franse overheid in 1801 de derde staatsgreep gepleegd, die een terugkeer van de nog immer vermogende orangistische regenten in het landsbestuur mogelijk maakte. De grenzen der departementen kwamen weer overeen met die der voormalige gewesten; de

departementale en lokale besturen kregen grotere zelfstandigheid. [7]

Blijkbaar bleef de steun onvoldoende, want in 1804 - het jaar waarin Napoleon zichzelf tot keizer van Frankrijk kroonde - werd in de Bataafse Republiek het eenhoofdige bewind onder leiding van Schimmelpenninck ingevoerd. [8] In 1806 werd de Bataafse Republiek vervangen door het koninkrijk Holland. Nederland was tot een vazalstaat gedegradeerd. [9]

De sociaal-economische situatie liet gedurende de periode 1795-1806 veel te wensen over. Weliswaar voerde de overheid een actieve welvaartsbeleid waarvan de op de binnenlandse markt georiënteerde nijverheid en de landbouw profiteerden, maar door het bondgenootschap met Frankrijk was Nederland tussen de mogendheden bekneld geraakt. Het land verkeerde op een welhaast constante voet van oorlog met Engeland, waardoor de koloniën verloren gingen en de handel kwijnde. De op de handel afgestemde nijverheid moest eveneens veel terrein prijsgeven. Door de annexatie van de zuidelijke Nederlanden schoof Frankrijks noordgrens naar Nederland op. Vanwege de zware tolheffingen aan de grens werd de in- en uitvoer naar dat land ernstig belemmerd. [10] De gevolgen bleven niet uit: het aantal mensen dat van de bedeling moest leven nam schrikbarende vormen aan. [11]

Wat de situatie van de pers in Nederland betreft, kenmerkte de periode tot 1798 zich door een beperkte praktische, maar geen theoretische persvrijheid. Vanaf 1798 was dat juist andersom. Hoewel in de grondwet van 1798 de vrijheid van drukpers uitdrukkelijk was vastgelegd, beknotten de overheid de pers door middel van allerlei beperkende maatregelen. Spoedig waren de kranten naar het bedenkelijk kleurloze a-politieke niveau van voor 1780 teruggekeerd. [21]

De oprichting van de Bataafse Staats-Courant in 1805 - waarin behalve de uitgevaardigde wetten ook het binnen- en buitenlands nieuws werd geplaatst - betekende voor veel kranten het einde. [22]

De situatie in Brabant

Tijdens de Republiek der Zeven Vereenigde Nederlanden was Brabant politiek onmondig. Als generaliteitsland stond het gewest onder direct gezag van de Staten-Generaal. [12] Na de verovering door de Fransen in 1794 herleeft bij veel ingezetenen de hoop op herstel van de soevereiniteit. In het Haagse Verdrag was onder meer bepaald, dat Brabant aan de Bataafse Republiek zou worden teruggegeven. [13] Daarop namen de steden en landen onmiddellijk het initiatief tot de oprichting van een eigen gewestelijk bestuur, dat op 11 juni 1795 in Tilburg voor het eerst bijeenkwam. [14] Bij resolutie van 8 juni 1795 hadden de Staten-Generaal echter bepaald, dat de situatie bleef zoals ze voor de inval der Fransen geweest was, totdat een Nationale Conventie bijeengeroepen zou zijn. [15] Dit standpunt druiste regelrecht tegen de wensen van de Brabanders in. Felle protesten waren het gevolg. In een aantal steden en dorpen kon de resolutie slechts met behulp van een krijgsmacht worden geafficheerd. [16]

Het conflict werd uiteindelijk bijgelegd door de acceptatie van het conceptplan van tussenbestuur door het voorlopige gewestelijk bestuur op 8 augustus 1795. Hierin was onder meer bepaald, dat de Staten-Generaal tot 1796 hun invloed behielden. Daarna zou Brabant als volwaardig gewest deel uitmaken van de Bataafse Republiek. [17] Dit zou echter niet op 1 januari zijn beslag krijgen, maar pas op 1 maart 1796, toen de Brabantse afgevaardigden in de slotzitting van de Staten-Generaal werden toegelaten. [18] In 1798 werd het Departement van de Dommel - met Den Bosch

Op zondag 12 oktober 1794 trok het Staatse garnizoen met krijgsmanser om 8.00 uur in de ochtend de Hinthamerpoort uit. De Franse troepen namen dezelfde dag de stad in bezit. De oude Hinthamerpoort was in 1632 verbouwd tot een niet boven de kruin van de wal uitgaande klassicistische portiek. (tekening Dirk Langendijk 1748 - Rotterdam - 1805; Coll. de Grez, Brussel)

als hoofdstad - opgericht. Tot 1801 weken de grenzen duidelijk af van die van Brabant, daarna kwamen ze er weer mee overeen. [19] De economische toestand was tweeledig. Landbouw en textielnijverheid profiteerden van de actieve welvaartsbeleid van de overheid. Den Bosch - dat als transitohaven fungeerde tussen de noordelijke en zuidelijke Nederlanden -, werd als gevolg van de opgeschoven noordgrens van Frankrijk van zijn achterland beroofd. De nijverheid zakte in en het aantal armlastigen steeg onrustbarend. Drankmisbruik en criminaliteit namen toe. [20]

Van Gulpens strijd om gelijkberechtiging en het stadsdrukkersambt

Krachtens de resoluties van de Bossche magistraat van 20 september 1780 en 17 oktober 1781 was de plaatsing van advertenties voorbehouden aan de uitgever van de *'s-Hertogenbosche Dingsdagse en Vrydagse Courant*, Vieweg en Bresser. Voor Jan Baptist van Gulpen, die sedert 1780 een patriots blad uitgaf -

aanvankelijk onder de titel *Antwerpsche*, doch spoedig onder de naam *Brabandsche Gazette* -, was dit uiterst nadelig, omdat zijn concurrentiepositie hierdoor ernstig was verzwakt. [23] Ook na de verovering van Brabant door de Fransen bleef deze toestand gehandhaafd. Zolang niet duidelijk was of het gewest ofwel bij Frankrijk zou worden ingelijfd, dan wel aan de Bataafse Republiek zou worden teruggegeven, had het weinig zin om een protest tegen deze vorm van rechtsongelijkheid in te dienen. Doch ook toen uit het Haagse Verdrag bleek, dat Brabant aan de Bataafse Republiek zou worden gerestitueerd, bleef de situatie verwarrend. Het politieke toneel werd beheerst door de strijd Brabant als volwaardig gewest door de overige gewesten erkend te krijgen. Zoals in het voorgaande duidelijk is gemaakt, werd deze strijd pas op 1 maart 1796 in het voordeel van de Brabanders beslist.

Van Gulpen, die de naam van zijn krant inmiddels in *Bataavs-Brabandsche-Bossche Courant* had veranderd, zond op 21 september 1796 een rekest naar de Bossche municipali-

De Bosche Markt ±1820 (coll. Prov. Genootschap).

teit waarin hij om gelijkberechtiging met betrekking tot de plaatsing van advertenties en om zijn aanstelling tot stadsdrukker verzocht. De redenen waren de volgende.

In de eerste plaats verweet hij zijn concurrent wat men het beste kan omschrijven als redactioneel opportunisme. 'Als de Keiser Josephus II de schylinie op de Brabandsche Grenzen begeerde hersteld te hebben, was dat Nieuwpapier Staats; daarop volgde den twist tusschen de Staaten en den gewezen Erv-Stadhouder; toen veranderde het zelve, en nam de Party voor zynen gelieveden Prins', aldus Van Gulpen, die even later vervolgt: 'Als wy nu in 't jaar 1794 door onze Fransche Broederen uit die slaavsche verdrukking werden verlost en vry gemaakt, nam het Nieuwpapier wederom eene gantsch andere gedaante aan. Nu wierd het niet alleen goed Fransch, maar schilderde de Prins nu zelve zo schoon af, dat de Patriotten van 1787 nooit afschuwelyker konden hebben vertoond. Konde den Prins van Orange ons vaderland nog eens overheerschen, moogelyk kraaide het zelve Nieuwpapier zich nog andermaal stom en heesch, om de goede Burgers te verdrukken en dien gelieveden Prins ten Hemel te verheffen'. [24] Bovenstaande citaten vereisen een nadere toelichting. Naar aanleiding van het rampzalige verloop van de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) raakte de Republiek der Verenigde Nederlanden intern ernstig verdeeld door de tegenstelling tussen prinsgezinden en patriotten ofwel aristocraten en democraten. In 1782 dwong keizer Jozef II van Oostenrijk de Republiek de barrièresteden in de Zuidelijke Nederlanden te ontruimen, hetgeen door de prinsgezinden werd betreurd en door de patriotten met instemming werd begroet. Laatstgenoemden waren van mening dat de aldaar gelegerde troepen beter voor de verdediging van het Nederlandse grondgebied zelf konden worden ingezet. [25] Het conflict tussen de beide facties liep zo hoog op dat een burgeroorlogssituatie ontstond, die in 1787 door interventie van de koning van Pruisen - de schoonbroer van stadhouder Willem V - in het voordeel van de prinsgezinden werd beslecht. [26]

De Bataafse Republiek, 1795-1801, met het Departement van de Dommel.

De Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland 1801-1810, met het Departement Brabant.

Er zijn te weinig nummers van de 's-Hertogenbossche Dingsdagse en Vrydagse Courant' bewaard gebleven om de beschuldiging van Van Gulpen, dat de krant van het patriotse naar het prinsgezinde kamp was overgelopen,

te kunnen verifiëren. [27] Zijn bewering dat het blad na de verovering door de Fransen een extreem anti-orangistisch standpunt innam, klopt. De aanstelling van de vurige patriot Gerrit Paape tot redacteur was hier debet aan. [28]

Van Gulpen was van mening dat hij minstens zoveel recht op gelijkberechtiging en op het stadsdrukkerschap had als een courantier die keer op keer van partij was veranderd. Temeer daar hij als patriots courantier gedurende de restauratieperiode (1787-1794) meerdere malen met een verschijningsverbod was geconfronteerd. In zijn krant van 19 november 1787 had hij op last van de Bossche schepenbank een rectificatie moeten plaatsen vanwege twee artikelen in de *Brabandsche Gazette* van 13 en 15 november 1787 betreffende de plundering van Den Bosch door de prinsgezinden enkele dagen eerder. [29]

In het eerste nummer van de zich sedert de inname van de stad door de Fransen noemende '*s-Hertogenbossche Vaderlandsche Courant* werd medegedeeld, dat Bresser uit de combinatie stapte, omdat de overeenkomst tussen hem en de overleden C.A. Vieweg beëindigd was. Voortaan zou de uitgave door de weduwe C.A. Vieweg en Zoon worden verzorgd. Volgens Van Gulpen was hierdoor de vergunning voor de uitgave van de krant, door de voormalige magistraat aan Vieweg en Bresser verleend, komen te vervallen en werd het blad zonder toestemming uitgegeven. [30] Op 21 september werd het Comité tot Stad Finantie door de Bossche magistraat gelast een onderzoek in te stellen. Dit werd niet verricht. Hoewel de prinsgezinde magistraat in 1795 was vervangen, bleek de nieuwe stadsregering zo behoudend dat er niets veranderde en Van Gulpen weinig kans maakte. [31]

De democratische revolutie van januari 1798 verdreef deze figuren uit hun ambt. Een groot aantal ambtenaren onderging hetzelfde lot. Op 7 maart besloot de Bossche municipaliteit de resolutie van het Intermediair Administratief Bestuur van het voormalige gewest van Bataafs Brabant op te volgen. [32] Voortaan zouden slechts diegenen voor een stadsambt in

aanmerking komen die omwille van hun patriotse gezindheid óf naar het buitenland waren gevlucht óf waren achtergebleven, hiervoor waren vervolgd en dit konden bewijzen. [33]

Van Gulpen rook zijn kans en herinnerde de municipaliteit schriftelijk aan zijn rekest van 21 september 1796. Bij dit rappel was een door 'zeer wel bekende voorstaanders onzer verkreegen vryheid' ondertekend certificaat gevoegd'. [34] Ongetwijfeld handelde dit certificaat over de patriotse gezindheid van de courantier en de vervolgingen waaraan hij dientengevolge had blootgestaan. Op 17 maart 1798 rapporteerde het Comité tot Stads Finantie, dat de eis van Van Gulpen voor gelijkberechtiging betreffende de plaatsing van advertenties in zijn courant ten opzichte van de concurrent, de weduwe C.A. Vieweg en Zoon, terecht was. Voorts diende de uitgever voor een 'Stads Bedieninghe' in aanmerking te komen. [35] Nog op dezelfde dag conformeerde de municipaliteit zich aan het rapport. [36]

Een directe benoeming tot stadsdrukker betekende dit echter niet, want op 21 maart 1798 schreef Van Gulpen een tweede rekest.

Hierin stelde de drukker dat hij zijn verzoek van 21 september 1796 eenvoudig had 'ingericht', omdat hij wel wist, dat de toenmalige stedelijke regering er weinig acht op zou slaan. Na nogmaals op het redactioneel opportunisme van de Viewegse te hebben gewezen, kwam de courantier met enkele nieuwe argumenten op de proppen.

De fel omstreden resolutie van 8 juni 1795 was in de '*s-Hertogenbossche Vaderlandsche Courant* van 25 juli 1795 geplaatst. En dat terwijl de Bossche municipaliteit geweigerd had haar te afficheren! Bovendien waren alle daarop betrekking hebbende stukken bij de weduwe C.A. Vieweg en Zoon gedrukt. [37] Deze handelwijze kwam voor Van Gulpen neer op landverraad. 'Hebben toen Burgerverteenwoordigers, al zulke drukkers zich niet eenen nieu(w) beryden Throon voor hunnen gevlugten Prins van Orange voor ogen gehad?', aldus de courantier die even later zijn betoog voortzette met het argument, dat

De drukkerij van Van Gulpen was gevestigd in het pand Hinthamerstraat N° 32.

hij als goed patriot recht had op het stadsdrukkersambt en de daaruit voortvloeiende voordelen voor zijn krant. [38] Op 12 april werd zijn verzoek ingewilligd en werd Van Gulpen in plaats van Vieweg tot stadsdrukker van Den Bosch aangesteld. [39]

De verwijdering van ambtenaren uit hun functie werd niet alleen in Den Bosch, maar ook in de rest van het land op zo'n grote schaal doorgevoerd, dat dit tot een storm van protest leidde. [40] Op 12 juli 1798 volgde de staatsgreep der gematigden en de eisen voor het bekleden van een overheidsfunctie werden aanmerkelijk afgezwakt. Krachtens de resolutie die het Uitvoerend Bewind op 28 juli 1798 uitvaardigde, was het voldoende, dat de ambtenaar het stadhouderschap afzwoer en de eed van trouw aan de Bataafse Republiek aflegde. [41]

De Bossche municipaliteit vond deze voorwaarden veel te gematigd, omdat hierdoor alle afgezette functionarissen weer in hun ambt dienden te worden hersteld. [42] Het Uitvoerend Bewind hield echter voet bij stuk en vaardigde op 18 september 1798 een nieuwe resolutie uit, waarin het besluit van 28 juli

werd bekrachtigd. [43] Er restte de municipaliteit niets anders dan te gehoorzamen. Wel bepaalde zij op 27 september 1798, dat bezwaarschriften tegen te herbenoemen ambtenaren uiterlijk tot en met 4 oktober 1798 bij de schepensbank konden worden ingediend. Een speciaal hiervoor in het leven geroepen Commissie tot het werk der ambtenaren zou alles wat betrekking had op de herbenoeming van ambtenaren afhandelen. [44] Ondertussen had de weduwe C.A. Vieweg niet stil gezeten. In mei 1798 had zij een rekest naar het Uitvoerend Bewind gestuurd waarin zij zich beklagde over het feit, dat zij zonder opgave van redenen door de Bossche municipaliteit uit haar ambt van stadsdrukker was verwijderd. De agent van justitie zond het rekest op 31 mei 1798 door naar de municipaliteit en gelastte haar aan het verzoek van de weduwe Vieweg te voldoen. Indien de motivatie ondeugdelijk was, diende zij in haar functie te worden hersteld. [45]

Op 6 juni 1798 werd het Comité tot Stad Finantie gelast een onderzoek in te stellen. Dit bleef uit tot oktober 1798. Volgens een lijst die de Commissie tot het werk der ambtenaren had samengesteld, kwam de weduwe Vie-

weg voor het stadsdruckersambt in aanmerking, omdat in de stadsnotulen geen belastend materiaal tegen haar was gevonden. [46]

Van Gulpen, die zijn positie als stadsdrukker in gevaar gebracht zag, diende een bezwaarschrift in. [47] Hij betoogde, dat de publikatie van het plakkaat van 8 juni 1795 in de *'s-Hertogenbossche Vaderlandsche Courant* in strijd was met de wil van de municipaliteit en de vrijheid van het Brabantse volk. In artikel 15 van het op 2 juli 1798 afgekondigde stadsreglement was bepaald, dat alle burgers die momenteel en na de omwenteling openlijk van hun voorkeur voor het stadhouderlijk en federatief bestuur blijk hadden gegeven, van het stemrecht waren uitgesloten. Derhalve was het voor Van Gulpen uitgesloten, dat de weduwe Vieweg op haar post zou terugkeren. [48]

Blijkbaar had Vieweg in haar rekest aan het Uitvoerend Bewind onderscheid gemaakt tussen de handelwijze van haar zoon en die van haarzelf, waardoor zij haar handen in onschuld meende te kunnen wassen. Van Gulpen stelde daar tegenover, dat hij als stadsdrukker voor eventuele misdaden tegen de vrijheid door zijn zoon in zijn krant begaan verantwoordelijk was. Tenslotte beweerde hij, dat het bij de wet verplicht was, dat een functionaris zijn ambt zelf uitoefende, iets waartoe de weduwe Vieweg nooit in staat was geweest. Zij woonde, aldus de courantier, niet eens meer op het adres van de drukkerij. [49] De Commissie tot het werk der ambtenaren stelde zonder opgave van redenen, dat zij de argumentatie van Van Gulpen ontoereikend vond en dat niets een herbenoeming van de weduwe Vieweg in de weg stond.

Op 31 oktober besloot de municipaliteit een beslissing hierover te verdagen tot 5 november 1798. Op die dag werd ze wederom uitgesteld. [50] Daarna wordt er geen melding meer van gemaakt. De kwestie werd doodgewegen en Jan Baptist van Gulpen bleef op zijn post tot zijn dood op 30 maart 1804. De invloed van zijn medestanders was sterk genoeg gebleken om een terugkeer van Vieweg onmogelijk te maken.

Na de dood van Jan Baptist Van Gulpen ont-

brandde de strijd om het stadsdruckerschap opnieuw. Op 4 april 1804 wendde de weduwe C.A. Vieweg zich tot het gemeentebestuur met het verzoek Van Gulpen op te mogen volgen. Gezien de jarenlange ervaring die zij voor de benoeming van Van Gulpen met het ambt had gehad en vanwege het feit, dat zij het ambt tot volle tevredenheid van de toenmalige stadsregering had vervuld, meende zij de meeste aanspraak op deze functie te kunnen maken. [51]

Op dezelfde dag ontving de gemeenteraad een rekest van Henricus Josephus van Gulpen, zoon van de overleden stadsdrukker. Hij meende recht op het ambt te hebben, omdat hij gedurende de afgelopen drie jaar vanwege de slechte gezondheidstoestand van zijn vader de feitelijke leiding van de drukkerij in handen had gehad en derhalve voldoende ervaring had opgedaan om het ambt van stadsdrukker te kunnen vervullen. [52] Daarop besloot het gemeentebestuur het Comité tot Stads Finantie hierover een rapport te laten uitbrengen. [53]

De bevindingen van dit comité vielen uitermate negatief uit voor de weduwe Vieweg.

Het comité stelde voor Henricus Josephus van Gulpen tot opvolger van zijn vader te benoemen. Voorts moest Vieweg de letters 'welke zij van de stad is onder haar hebbende' aan Van Gulpen afstaan. Als tegenprestatie diende deze haar een gulden per week uit te keren zolang zij leefde. [54]

Het gemeentebestuur besloot op 2 mei dit rapport in beraad te houden tot 9 mei. Die dag werd de beslissing wederom uitgesteld. [55] Op 16 mei trok het comité het rapport in. [56] Waarschijnlijk werd deze beslissing ingegeven door het feit, dat Van Gulpen en Vieweg onderhandelingen over een gezamenlijke uitoefening van het stadsdruckerschap voerden. Op 20 juni 1804 meldde het comité namelijk, dat beide partijen overeen gekomen waren het ambt gezamenlijk te vervullen. Zij zouden elkaander over de voor hen hieruit voortvloeiende winsten informeren, teneinde ze

Het rekest van H.B. van Dieren aan het departementaal bestuur van de Dommel van 30 augustus 1799.

Levensduft

W. Caslen

Vrijheid. Gelykheid. Broederschap.

Aan het departementaal
bestuur van de Dommel.

Geeft met gepast verbod te kennen, den
ondergeteekende, dat hy voornemens is, binnen
weinig dagen, door J. P. van Gulpen en Zoonen,
drukkers alhier, te doen uitgeven n° 3 van de
republeinsche courant, voor het departement
van de Dommel; welke courant zal dienen ter
vervanging van die, welke tot hier toe, door vromer
drukkers onder den naam van departementaal
boefche courant, is uitgegeven geworden.

Men, daar het welgelukkig dezer onderneming
geheel afhankelijk is van de goedkeuring, die
het publiek daar aan zal geveuen te verlicnen,
zo heeft den ondergeteekende vermeend, zyne en
der uitgeverers voorgestelde opmerken in deel
2e, door eene geëf. landeeraadinspiding in n° 3, van
gemelde courant, aan hetzelve kennelyk te maaken

En, door de ^{alvander} welgeluicken der onderneemingen
van den ondergeteekende, zo wel als die
van gemelde uitgeverers, voornamenlyk van de
professie en toegeneegenheid der municipaliteit,
ten binnendat departement afhangt, zoo hebby
wy gemeend, het eerste exemplaar gratis van
derzelve toeterenden, ten gelvde echer circulaire
hiesonder bylaage Ditt A/ bygevegd.

Dan,

1753

Dan, daar het voor den ondergeteekende van
grootst belang zijn zoude, dat ook door Ul: d
Wetimpel van goedkeuring op dit zijn' voorgen
werk wierde bevestigd; zoo neemt hy de vrijheit
aan W:mits' dezee, zijne cognerken open te leg
ten einde W: daar alit te doen zien, dat niets
verlichting — vermeerdering van kundighe
— en voortplanting van het waare patriott
de spoorshagen zijner voorgewechreerde werke
heden zijn zullen; ten uytken' einde hy, ond
laage Sitt: P: voor u openlegt, eene inleidi
welke hy voornemens is, in voorm: N: 2, te p
ren.

Om alle welke redenen de ondergeteekende verz
dat het W:leiden goedgunstig mag behaagen

1mo Het voorgenomen cogmerk, in de bylaag
lett: P: vervat, met zyne goedkeuring te bekrug

2de Ter meerdere bereyfung van het relre, aan d
ondergeteekende, van tyd tot tyd, met den me
speed, tegen afgifte van behoorlyk reid, en o
promesse van spoedige restituties alle rodaar
by zyne vergadering inkomende stukken te su
betieren, als waar van de plaatsing in zyn d
blad, van belang voor het publick kan worde
beschouwd.

3° Hem ondergeteekende te p'authoriseren, o
onder' eenig artikel, in zyne hier by orogelagd
leiding, (betreffende) reekere periode, door ulica
relre, of door hem ondergeteekende onder Ul
approbatie te stellen; houdende B: V: „Dat d
„courant, onder betuyging eender volkomene goed

ring van het departementaal bestuur, in het
licht verschijnt; en dat hetzelve, door redactie
ter bereiking zijner voorgestelde heilzaamde oog-
merken, in het uupplegsteeren van alle roodaa-
rige stukken, welke zijne courant in het ver-
volg belangrijk maaken kunnen, zal ondersteu-
nen.

Hierop vlieden gunstige dispositie afwa-
tende, totent hy zifch, met betuiging van hoog-
achting,

Uwen heilwensvriende medeburger!

H. B. van Dieren.

en Brosch den 12 Aug 1799.
rijksjaar des Bat. rijk.

vervolgens broederlijk te delen. Het comité vond dit een elegante oplossing, die zij het gemeentebestuur warm aanbeval. [57] De weduwe Vieweg en H.J. van Gulpen werden nog op dezelfde dag tot stadsdrukker van Den Bosch benoemd met uitsluiting van de overige Bossche boekdrukkers. [58]

Voordat het comité tot dit advies was gekomen, had het onderzoek verricht naar de aard van het stadsdrukkerschap. Het was tot de conclusie gekomen, dat dit slechts als een vergunning en niet als een overheidsfunctie moest worden beschouwd. In het laatste geval zou de aangestelde drukker het exclusieve recht op de leverantie van drukwerken voor rekening van de stad hebben bezeten. In die betekenis was de benoeming van Jan Baptist van Gulpen in feit een vergissing, omdat de drukkerij van de weduwe C.A. Vieweg sedert diens benoeming nog steeds werkzaamheden voor en op kosten van de stad verrichtte. [59] Met de benoeming van beide personen was het stadsdrukkerschap tot een volwaardig ambt opgewaarderd.

De kranten, de uitgevers en de redacteuren

A. De Bataavs-Brabandsche-Bossche Courant. Nadat duidelijk was geworden dat Brabant aan de Bataafse Republiek zou worden teruggegeven, veranderden Jan Baptist van Gulpen en zijn zoon Henricus Josephus de naam van hun krant, de *Brabandsche Gazette*, in *Bataavs-Brabandsche-Bossche Courant*. [60] Een dergelijke titelwijziging was niets bijzonders. Als gevolg van de Bataafse omwenteling ondergingen de meeste kranten in het gehele land een naamsverandering. [61]

Wie waren nu de uitgevers die voor de verschijning van het blad zorg droegen?

Jan Baptist van Gulpen werd in 1733 geboren. Zijn ouders waren Gysbertus Bartholomeus van Gulpen en Maria Catharina Coenraeds uit Maastricht. In deze stad werd hij tot boekdrukker opgeleid. Daarna vestigde hij zich als drukker in de vrije heerlijkheid Bokhoven.

Van Gulpen legde op 30 juli 1772 de poorters

eed van Den Bosch af. Op 2 augustus 1772 huwde hij Maria Elisabeth Gremmen (1747-1791). Dit huwelijk werd gezegend met zes kinderen. Hij werd in 1774 meester van het kramersgilde. Van Gulpen woonde in de Hinthamerstraat, alwaar hij de drukkerij van Willem van Goor voortzette. In 1780 startte hij de uitgave van de *Antwerpsche* (later *Brabandsche*) *Gazette*. Op 11 augustus 1793 trouwde weduwnaar Van Gulpen met Johanna Geertruida Hoesen (1755-1798). Johanna schonk hem drie kinderen. In 1795 werd hij drukker van de Vaderlandsche Sociëteit. In 1798 werd de courantier in plaats van de weduwe C.A. Vieweg en Zoon tot stadsdrukker aangesteld. Jan Baptist van Gulpen overleed op 30 maart 1804 te Den Bosch. [62]

Henricus Josephus van Gulpen werd op 19 juni 1779 te Den Bosch gedoopt. Zijn ouders waren Jan Baptist van Gulpen en Maria Elisabeth Gremmen. [63] Hij werd in 1795 deelgenoot in de drukkerij van zijn vader waarvan de naam in J.B. van Gulpen en Zoon werd veranderd. [64] In 1798 werd de firmanaam nogmaals gewijzigd, ditmaal in Van Gulpen en Zoonen. [65] Van 1803 tot 1806 was H.J. van Gulpen drukker van het klein zegel van het Departement van de Dommel. [66] Op 20 juni 1804 werd hij tot stadsdrukker van Den Bosch benoemd. Van Gulpen ging op 10 augustus 1805 in ondertrouw met Elisabeth Lokenberg. [67] Zij schonk hem drie kinderen. [68] Henricus Josephus van Gulpen overleed op 12 februari 1815 te Den Bosch.

Na zijn dood werd de firma ten minste tot 1819 onder de naam weduwe H.J. van Gulpen voortgezet. [69] Uit de volkstelling van 1822 blijkt echter dat het bedrijf door de op 18 december 1795 geboren Jan Baptist van Gulpen junior werd geleid. [70] Wanneer hij Elisabeth Lokenberg heeft opgevolgd, is niet precies duidelijk. Met de dood van deze jongere broer van H.J. van Gulpen op 23 april 1861 verdween de naam Van Gulpen definitief van het Bossche boekdrukkerstoneel. [71]

Van Gulpen als acquireur voegde een schrijven toe aan het rekest van H.B. van Dieren.

Copie

Bylaage
lett A.

Vryheid. Gelykheid. Broederschap.

Van alle de municipaliteiten
in het departement van de
Dommel.

Medeburgers!

De ondergetekende neem in de vryheid,
te mitsd' d'ze een exemplaar hunner verbe-
terde courant toezendende, in hoop dat de-
zelve door U. goedgegunstig mag worden ont-
vangen; en gelyeden aan dezelve, door zwen
influoed dat veredelt zult bybrengen, waar voor
ons oogmerk best zal kunnen worden be-
reikt. Wy sollicitieren ter ondersteuning on-
zer kostbaare onderneming, dat gelyeden
ons door toezending van advertentien zult
begunstigen.

In welke verwagting, wy ons naar toewen-
sching van heil, met behoorlyke achtung
noemen.

Medeburgers!

Uwlieder diensvriendige medeburgers!
J. P. van Gulpen en zoon.

In den Borch, / getekend /
den Augustus 1799.
Het vyftiende jaar der balt. vryh.

B. De Departementaale Bossche Courant en de Republikeinsche Courant. In april 1798 werd Den Bosch hoofdstad van het Departement van de Dommel. Voor de uitgevers was dit de aanleiding om de naam van hun blad te wijzigen in *Departementaale Bossche Courant*. [72] Deze kop zou de krant niet al te lang sieren.

Op 30 augustus 1799 ontving het departementaal bestuur van de Dommel een rekest van H.B. van Dieren. Hij kondigde aan, dat eerst-daags het eerste nummer van de *Republikeinsche Courant*, voor het Departement van de Dommel ter vervanging van de *Departementaale Bossche Courant* door J.B. van Gulpen en Zoonen zou worden uitgegeven. [73] Als redacteur van de nieuwe krant verzocht hij het departementaal bestuur om het volgende.

Ten eerste, dat de in de bij het rekest gevoegde beschreven doeleinden van het blad de instemming van het bestuur mochten krijgen. Ten tweede, dat het bestuur - teneinde de in de prospectus beschreven doeleinden zoveel mogelijk te bereiken - tegen afgifte van een reçu en met belofte van zo spoedig mogelijke retournering, alle ingekomen stukken waarvan plaatsing in de krant relevant was, aan hem zou verstrekken. Ten slotte hoopte Van Dieren, dat hij in de prospectus een verklaring namens het departementaal bestuur mocht plaatsen waarin het zijn volledige instemming met de onderneming betuigde en zich bereid verklaarde alle stukken, nodig om de door de redacteur beoogde resultaten te bereiken, ter beschikking te stellen. [74]

In het eerste gedeelte van de prospectus bear-gumenteerden de drukkers J.B. van Gulpen en Zonen de veranderingen. Blijkbaar hadden de lezers forse kritiek op hun krant geleverd, want de drukkers gaven volmondig toe, dat hun blad voor verbetering vatbaar was. Het persorgaan voldeed te weinig aan de interesse van de lezers, die thans, als gevolg van de vele gebeurtenissen, meer algemeen georiën-teerd en minder verzadigbaar was. Even later vervolgden zij: 'Dan hoe zeer zij van de waarheid dezer - welke maar al te zeer hunne cou-rant kenschetste - overtuigd waaren, hebben

wij uijt gebrek van genoegzaamen tijd, en door mangel aan bekwaame en geschikte mede helpers zich als uijtgeevers en redac-teurs tevens, beyverd om dat geene te doen wat in hun vermogen was; (...)'.

Om de kwaliteit van de krant te verbeteren hadden zij een nieuwe redacteur aangetrokken en was de opmaak gewijzigd. De uitgevers spraken de hoop uit, dat hun *Republikeinsche Courant* weldra in het gehele departement kon worden ingevoerd en dat het blad met name bij de 'Patriottischen Leezer' zodanig in de smaak zou vallen, dat de aanvangskosten er-door zouden worden goedge maakt. [75] Nadat Van Gulpen en Zoonen aldus het beoogde verspreidingsgebied en de doelgroep kenbaar hadden gemaakt, volgde Van Dieren met de doelstellingen van de *Republikeinsche Courant*.

Er zou - op een verantwoorde wijze - worden getracht, het meest authentiek binnen- en buitenlandse nieuws zo snel ter kennis van het publiek te brengen, dat de krant op de meeste plaatsen in het departement niet voor andere persorganen behoefde onder te doen. Wat de berichtgeving zelf betrof, zou de plaatsing van zich tegensprekende nieuwsmaren zorgvuldig worden vermeden. Volgens de redacteuren had de verspreiding van dergelijke berichten niet zelden tot doel de lichtgelovige 'vaderlander' van zijn steun aan vrijheid en grondwet af te brengen en bij de op verandering beluste aan-hangers van het voormalige aristocratisch en stadhouderlijk bestuur 'eene misdadige hoop in te boezemen'. [76] Deze opmerking van Van Dieren is geenszins verwonderlijk, indien men bedenkt, dat in juni 1799 de Russen en Engelsen een inval in Noord-Holland hadden gedaan in de (uiteindelijk vergeefse) hoop zo-veel steun van de prinsgezinden te verkrijgen, dat het Bataafse bewind zou worden omverge-worpen. Toen Van Dieren zijn rekest indiende, was de strijd nog niet beslist, zodat allerlei geruchten de ronde deden. [77]

Voorts zou van de in de staatsregeling van 1798 gegarandeerde vrijheid van drukpers ge-bruik worden gemaakt. De redacteur zou zijn mening omtrent de openbare aangelegenheden aan anderen mededelen en op deze wijze

Gezien het jaarmotto en de excursie met het bezoek aan het muziekinstrumentenmuseum te Antwerpen werd voor de reproductie van dit schilderij gekozen uit de collectie van de Bossche familie Van der Does de Willebois. Een klavecimbel - gezien de bouwwijze afkomstig uit de Antwerpse werkplaats van Ruckers-Couchet - stond opgesteld ten huize van de familie Van der Does omstreeks 1714 woonachtig op de Papenhulst. Volgens de familiale overlevering werden door B. Denner geportretteerd van links naar rechts Mr. Johan Hendrik van der Does, 1671- 1744, raad en schepen van de stad en proost van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, gezeten aan het klavecimbel, zijn vrouw Hester Sengwerd, zijn schoonvader Wolphaard Sengwerd, hoogleraar in de wijsbegeerte te Leiden en hun zoon Arnoud Pieter, 1797-1718. Detail: klavecimbel klavier met daarboven de naam van de bouwer; Ruckers.

door middel van ophelderingen en aanmerkingen '(...) dat licht over dezelve verspreiden, waardoor zij meer algemeen bevatbaar voor elk en een yder gemaakt zullen worden'. Dat alles zou natuurlijk uit zuiver 'republikeinsch' oogpunt geschieden, om zodoende de 'verlichting' meer en meer onder de Bataven en met name onder de inwoners van het Departement van de Dommel te verspreiden. Om dit doel zoveel mogelijk te bereiken, riep hij de verlichte burgers op om als correspondent van de krant te fungeren. Alle ingezonden stukken zouden worden geplaatst mits ze portvrij werden ingezonden en, tot décharge van de redacteur, behoorlijk waren ondertekend. [78]

In 1799 was ter bevordering van handel en nijverheid en industrie het agentschap van economie in het departement opgericht. Van Dieren wilde hieraan het zijne bijdragen door van tijd tot tijd artikelen in zijn blad te plaatsen '(...) om daardoor den landman, handelaar en fabrikant, in hunne onderscheidene be-aandeelen, eenige nuttigheid aan te brengen; (...)'. [79] Op 30 augustus 1799 verleende het departementaal bestuur zijn goedkeuring aan het rekest. [80]

Blijkbaar werd de redactie van de krant tot in 1799 verzorgd door de uitgevers; evenwel met dien verstande, dat zij enkel door Jan Baptist van Gulpen en zijn oudste zoon Henricus Josephus werd gevoerd. Jan Baptist junior was gewoonweg veel te jong om zich hiermee bezig te houden.

Redacteur Van Dieren was een ontwikkeld man. Hendrikus Bernardus van Dieren werd op 3 maart 1771 gedoopt in de Nederlandse hervormde kerk in Grave. Hij was een zoon van boekdrukker Anthonius Bartholomeus van Dieren en Johanna Catharina van Sisseren of Sisteren. Van Dieren was van 1798 tot 1814 controleur der directe belastingen te Den Bosch en daarna tot zijn dood inspecteur der indirecte belastingen, in- en uitgaande rechten en accijnsen in het arrondissement Eindhoven. [81] In 1799 werd hij redacteur van de *Republikeinsche Courant, voor het Departement van de Dommel*. Van Dieren was betrokken bij de oprichting van een kousenfabriek te Den

Bosch in 1801, waarin aanvankelijk veel vrouwen en meisjes werk vonden. In 1812 werd hij donateur van de zojuist opgerichte Koninklijke School voor Nuttige en Beeldende Kunsten in Den Bosch. Hij huwde vermoedelijk in 1798 met Maria Johanna van Lamoen, die hem acht kinderen schonk. Van Dieren overleed op 27 maart 1817 te Eindhoven. [82] Hij was een broer van Adrianus van Dieren (1773-1813) die in april 1795 met de uitgave van de *Graafschce Courant* begon. [83]

Het einde

Van de kranten die door Van Gulpen en Zo(o)n(en) werden uitgegeven zijn slechts enkele nummers van de *Bataavs-Brabandsche-Bos-*

*Op 8 juni 1795
werd in het pand Mark N° 37
de Bossche Vaderlandsche Sociëteit
opgericht.
(foto ±1942)*

sche Courant bewaard gebleven. Van exemplaren van andere kranten is niets bekend.

Hetzelfde geldt met betrekking tot de verdere geschiedenis van het blad. De vraag of Van Dieren tot het einde redacteur van het blad is gebleven, kan niet worden beantwoord. Het bleek zelfs niet mogelijk de datum waarop het blad voor het laatst verscheen te achterhalen. In de Bossche politierekeningen van 1806 staat onder andere dat een somma van f 364-13-4 voor druklonen, geleverd papier en advertenties in de kranten 'in den jaars 1804'

aan H.J. van Gulpen was betaald. In dezelfde bron wordt echter melding gemaakt van een bedrag van f 101-2-8 dat aan de weduwe C.A. Vieweg is betaald voor geplaatste advertenties in de kranten van 1804 en 1805 [84], zodat mag worden aangenomen dat in 1804 de laatste nummers van de *Republikeinsche Courant* zijn verschenen.

Waarom de uitgave werd gestaakt, is niet duidelijk. Het is mogelijk, dat met de dood van Jan Baptist van Gulpen de grote stimulator achter de onderneming wegviel. De economische malaise die in die jaren in Brabant heerste, zou wel eens meer gewicht in de schaal kunnen hebben gelegd, omdat daardoor het afzetgebied te klein zou kunnen zijn geworden voor twee kranten. Helaas blijken abonne-

ciën van de op 8 juni 1795 opgerichte Boscse vaderlandse sociëteit 'Eindelyk uit d'onderdrukking'. [85] Het eerste nummer verscheen naar alle waarschijnlijkheid op 14 juni 1795. In een rekest dat in oktober 1798 door Jan Baptist van Gulpen bij de municipaliteit van Den Bosch was ingediend is namelijk sprake van het 'weekblad van de Vaderlandsche Sociëteit, numero 4, 4 juli 1795'. [86]

Op 25 juli 1795 ontving de magistraat van Den Bosch het bericht, dat twee afgevaardigden van de *Provisionele Representanten* van Bataafs Brabant aan de schepenen een exemplaar van de *Vaderlandsche Sociëteits Courant* van 24 juli 1795 hadden overhandigd. In het nummer werd dermate fel tegen Panne-

mentslijsten van de krant onvindbaar, zodat niet kan worden nagegaan in hoeverre de economische situatie van invloed was op het 'ledenbestand'. Of de verdwijning van de krant er mede toe heeft bijgedragen, dat de overeenkomst betreffende het stadsdrukkersambt een feit werd, is niet duidelijk.

De Vaderlandsche Sociëteits Courant

Behalve hun eigen krant gaven J.B. van Gulpen en Zoon in 1795 een blad uit onder auspiciën

van de op 8 juni 1795 opgerichte Boscse vaderlandse sociëteit 'Eindelyk uit d'onderdrukking'. [85] Het eerste nummer verscheen naar alle waarschijnlijkheid op 14 juni 1795. In een rekest dat in oktober 1798 door Jan Baptist van Gulpen bij de municipaliteit van Den Bosch was ingediend is namelijk sprake van het 'weekblad van de Vaderlandsche Sociëteit, numero 4, 4 juli 1795'. [86]

Op 25 juli 1795 ontving de magistraat van Den Bosch het bericht, dat twee afgevaardigden van de *Provisionele Representanten* van Bataafs Brabant aan de schepenen een exemplaar van de *Vaderlandsche Sociëteits Courant* van 24 juli 1795 hadden overhandigd. In het nummer werd dermate fel tegen Panne-

sen de partijen leidden tot het conceptplan van tussenbestuur dat op 11 juni 1795 wereldkundig werd gemaakt. De Staten-Generaal erkenden het gezag van de Provisionele Represen-tanten. De stedelijke magistraten werd echter verzocht hiervoor tweemaal zoveel kandida-ten aan te wijzen als nodig. Uit deze gegadig-den zouden de Hoog Mogende Heeren de leden van het gewestelijk bestuur kiezen. Deze situatie zou tot en met 31 december 1795 duren; daarna zou Brabant als volwaar-dig gewest in de Bataafse Republiek worden opgenomen. [88]

Het conceptplan stuitte aanvankelijk op veel weerstand van de vaderlandse sociëteiten, omdat het een aantasting van de op gelijkheid gebaseerde rechten van de mens zou beteke-nen. De bepaling dat de kandidaten in plaats van door de stemgerechtigde burgers te zijn verkozen, door de magistraten werden aange-wezen en de bepaling dat de Staten-Generaal hun invloed behielden, omdat zij bij de sa-menstelling van het gewestelijk bestuur uiteindelijk het laatste woord hadden, waren hun een doorn in het oog. [89]

Met name de vaderlandse sociëteit van Den Bosch keerde zich zó fel tegen het concept-plan dat in de stad ongeregelde uitbraken en voorstanders van het conceptplan, zoals de Provisionele Representanten Vreede en Panne-bakker, eind juli 1795 maakten dat ze wegkwamen. [90] Tegen deze achtergrond moet de aanval tegen Pannebakker in de *Vaderland-sche Sociëteits Courant* van 24 juli 1795 wor-den geplaatst.

Het resultaat van de protesten was tweeledig. In de eerste plaats werd het conceptplan door de Bossche kiesgerechtigden afgewezen; in de tweede plaats leidde het gewelddadige karak-ter ervan tot een verlegging van de zittingen van het gewestelijk bestuur naar Tilburg. [91]

Op 25 juli besloot de magistraat van Den Bosch een beslissing betreffende de krant uit te stellen tot 29 juli. Wel werd besloten de hoogschout in deze kwestie te betrekken. On-dertussen verrichtte de schepenbank onder-zoek.

Op 26 juli werd besloten uitgever Van Gulpen

de volgende dag te verhoren. Indien nodig zou de auteur van het gewraakte stuk eveneens worden ontboden. [92]

In bijzijn van de hoogschout werd op 28 juli de secretaris van de vaderlandse sociëteit on-dervraagd. Deze gaf toe 'Schikker (redacteur, A.B.) der Sociëteits Courant' te zijn. Alle arti-kelen werden echter vooraf door de gecom-mitteerden en commissarissen van de sociëteit goedgekeurd. Voorts beweerde de redacteur, dat het origineel van de brief van Van der Heyden - waarin de aantijgingen tegen Panne-bakker stonden - nog bestond en eveneens was 'geaprobeerd'. [93] Na deze verklaring te hebben afgelegd, mocht de secretaris gaan. [94] In de magistraatsvergadering van 29 juli 1795 werd besloten de zaak in handen van de hoogschout te stellen. Zelf volstond de magi-straat met een mondelinge berisping aan Van Gulpen. [95]

Het is duidelijk, dat de magistraat van dit pro-bleem afwilde. Zij had in feite niets anders gedaan dan de hoogschout met deze kwestie op zadelen. Deze manoeuvre valt - gezien de grote onrust in de stad - te begrijpen. Op 15 juli waren leden van de vaderlandse socië-teit zelfs herhaaldelijk de vergadering van de magistraat binnengedrongen teneinde een af-wijzing van het conceptplan af te dwingen. [96]

Doch ook de hoogschout zat met het geval lelijk in zijn maag. Op 31 juli had hij nog van de schepenen vernomen wat deze ten aanzien van de *Vaderlandsche Sociëteits Courant* had-den gedaan. Nog op dezelfde dag werd aan dit rechtscollege echter te verstaan gegeven '(...) dat de Stads Vergadering begrypt, dat Schepe-nen wederom rechters in cas crimineel zyn'. [97] Met andere woorden: de hoogschout had de bal teruggespeeld. Hiermee was de zaak blijkbaar afgehandeld, want in de bronnen wordt hieromtrent geen melding meer ge-maakt.

Uit het bovenstaande kan wel worden gecon-cludeerd wie nauw bij de uitgave van het blad waren betrokken. De eerste redacteur was Christiaan August Timaeus die op 15 februari 1765 in de Nederlandse hervormde kerk van

Geertruidenberg werd gedoopt. Zijn ouders waren Karel Hendrik Timaeus en Wilhelmina van Grondelle. Timaeus was in 1786 lid van het patriotse exercitiegenootschap te Raamsdonk. In december 1787 werd hij wegens veelvuldige absentie uit het ambt van assistent ten comptoire van 's lands beschreven midde-len ontslagen. In 1787 was Timaeus cadet in de compagnie artillerie van luitenant Du Bois. In 1795 werd hij burger van Den Bosch. Datzelfde jaar werd hij secretaris van de vaderlandse sociëteit 'Eindelyk uit d'onderdrukking'.

Met voorzitter Willem Hubert sr. gold hij als één van de meest extremistische democraten. Hem werd op 21 augustus het lidmaatschap van de sociëteit ontnomen, nadat was gebleken, dat hij na de omwenteling in 1787 naar de prinsgezinden was overgelopen. Christiaan August Timaeus overleed op 2 oktober 1800 te Veere. [98]

Het zou in dit kader te ver voeren alle gecommiteerden en commissarissen van de vaderlandse sociëteit die de inhoud van het blad vooraf controleerden, op te sommen. De meest belangrijke waren Willem Hubert, Guilielmus Godefridus Vogelvangener en Matthijs van Hooft, allen gecommiteerden ter centrale vergadering van de vaderlandse sociëteiten te Den Haag in 1795. Van Hooft heeft zelfs als president van deze vergadering gefungeerd. [99] Deze lieden waren de zaak van de democraten vanzelfsprekend zeer toegedaan, hetgeen tot uitdrukking kwam in de *Vaderlandse Sociëteits Courant*.

Dat bleek weer eens uit het nummer van 4 juli 1795, waarin volgens Jan Baptist van Gulpen van leer werd getrokken tegen de plaatsing van de beruchte resolutie van 8 juni 1795 in de 's-Hertogenbosse *Vaderlandse Courant* van 25 juni 1795. [100] Op 22 augustus 1795 moest Van Gulpen zich bij de schepenbank verantwoorden voor een beschuldiging in de *Vaderlandse Sociëteits Courant* dat een (te Den Bosch) gevangen zittende gewezen Hollandse soldaat 'Oranje Boven' zou hebben geroepen. Van Gulpen repliceerde, dat hij dit thuis had vernomen. Daarop werd de

courantier gelast binnen vier uur het bewijs te leveren. Anders zou hij een verklaring moeten uitvaardigen, dat het bericht onjuist was. Bovendien zou Van Gulpen in dat geval verplicht zijn voortaan een exemplaar van de krant (ter controle) aan de schepenen te overhandigen. [101] Het feit, dat een nieuwsmare die Van Gulpen thuis had vernomen in het blad werd geplaatst, zou wel eens een aanduiding kunnen zijn, dat de drukker Timaeus - na diens gedwongen vertrek - als redacteur is opgevolgd. Of dit tijdelijk, dan wel definitief was, is niet duidelijk, omdat de bronnen niets relevant meer omtrent de *Vaderlandse Sociëteits Courant* vermelden. Het is dus zeer goed mogelijk, dat Ludovicus Diot, Emmanuel Jacobus de Weert en J. Brenta, die Timaeus in 1795 en 1796 als secretaris van de vaderlandse sociëteit hebben opgevolgd, tevens de redactie hebben verzorgd. [102]

Hoelang het blad heeft bestaan, is niet bekend. Het persorgaan moet in elk geval in 1798 ter ziele zijn gegaan, omdat in dat jaar de vaderlandse sociëteiten op last van hogehand werden opgeheven. In het rekest dat Jan Baptist van Gulpen in oktober 1798 bij de Commissie tot het werk der ambtenaren indiende, spreekt hij dan ook over '(...) het weekblad van de gewezen sociëteit alhier (...)'. [103]

Ongetwijfeld hebben de nauwe contacten die Van Gulpen als drukker van de vaderlandse sociëteit en als uitgever van de *Vaderlandse Sociëteits Courant* met de leden van deze sociëteit onderhield er mede toe bijgedragen, dat de weinig revolutionaire magistraat zijn rekest van 21 oktober 1796 naast zich neerlegde. Na de revolutie van 22 januari 1798 kwamen deze betrekkingen hem te stade. De zittende magistratsleden werden immers vervangen door leden van de vaderlandse sociëteit. Dankzij hen verwierf Jan Baptist van Gulpen het recht op plaatsing van advertenties in zijn *Bataavs-Brahandsche-Bosscbe Courant* en werd hij tot stadsdrukker benoemd. Na de omwenteling van 12 juni 1798 bleef de invloed van zijn medestanders blijkbaar groot genoeg om de terugkeer van de weduwe C.A. Vieweg op haar post als stadsdrukker te verhinderen.

NOTEN

1. P.J. Blok *Geschiedenis van het Nederlandse volk*, deel 4, Leiden 1926 (derde druk), pag. 13,14.
2. C.H.E. de Wit *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland 1780-1848*, Heerlen 1965, pag. 115, 116.
3. a.w. pag. 159.
- P.J. Blok *Geschiedenis van het Nederlandse volk*, pag. 47, 48.
4. P.J. Blok *Geschiedenis van het Nederlandse volk*, pag. 49, 65.
- De Wit pag. 172, 173, 174, 178.
- J. en A. Romein *De lage landen bij de zee*, 1949 (derde druk), pag. 471.
5. J. en A. Romein *De lage landen bij de zee*, pag. 472.
6. De Wit pag. 183.
7. a.w. pag. 217.
8. J. en A. Romein *De lage landen bij de zee*, pag. 474.
9. a.w. pag. 474, 475.
10. H.F.J.M. van den Eerenbeemt *De patriotse-Bataafse-Franse tijd (1780-1813)*, in: *De economische geschiedenis van Nederland*, Groningen 1977, pag. 178-181.
11. a.w. pag. 194-196.
12. A.R.M. Mommers *Brabant van Generaliteitsland tot gewest*, deel 1, Nijmegen 1953, pag. 11.
13. a.w. pag. 121.
14. a.w. pag. 122-138.
15. a.w. pag. 135.
16. a.w. pag. 136, 153, 154.
17. a.w. pag. 157-159, 203.
18. a.w. pag. 233.
19. P.J. Blok *Geschiedenis van het Nederlandse volk*, pag. 47, 48, 84.
20. H.F.J.M. van den Eerenbeemt *'s-Hertogenbosch in de Bataafse en Franse tijd 1794-1814*, Nijmegen 1955, pag. 18a.
21. M. Schneider en J. Hemels *De Nederlandse krant 1618-1978. Van 'nieuwstydinthe' tot dagblad*, Baarn 1979 (vierde druk), pag. 105-110.
22. a.w. pag. 115.
23. A.W.M. Bogers *De patriotse pers in Den Bosch, in: Boschboombladeren*, jrg. 36 (1987), pag. 20, 22.
- A.W.M. Bogers *De 's-Hertogenbosche Dingsdagse en Vrydagse Courant. De beginjaren van de oudste courant in Staats-Brabant*, in: *Noordbrabants Historisch Jaarboek 1986*, pag. 65,66.
24. Gemeentearchief Den Bosch (G.A.B.), *Inv. Van Zuylen*, nr. A 323a, Brieven en rapporten.
25. P. Geyl *De patriottenbeweging 1780-1787*, Amsterdam 1947, pag. 56, 57.
26. a.w. pag. 187-193.
27. P. Hollenberg *Enkele episodien uit de geschiedenis van de oudste Noordbrabantse krant*, in: *Voor Rogier* (1964), pag. 168.
28. a.w. pag. 172-176.
29. G.A.B. *Ibid.*
30. *Ibid.*
31. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 169b, fol. 566 verso, Magistraatsresoluties, 1796.
- Mommers, a.w. pag. 113.
32. J.C.A. Hezenmans *'s-Hertogenbosch van 1629 tot 1798*, Den Bosch 1977 (herdruk), pag. 578, 579, 587.
- G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 171a, Magistraatsresoluties 7 maart 1798, fol. 238.
33. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 171a, Magistraatsresoluties 2 maart 1798, fol. 226, 227; 7 maart 1798, fol. 238.
34. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 325, Brieven en rapporten, Brief Van Gulpen 21 maart 1798.
35. *Ibid* 17 maart 1798.
36. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 171a, Magistraatsresoluties 1798, fol. 274 verso.
37. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 325, Brieven en rapporten, Brief Van Gulpen 21 maart 1798.
38. *Ibid.*
39. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 171a, Magistraatsresoluties, fol. 368 verso.
40. Hezenmans pag. 589.
- P.J. Blok *Geschiedenis van het Nederlandse volk*, pag. 49.
41. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 171b, Magistraatsresoluties 3 augustus 1798.
42. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 171b, Magistraatsresoluties augustus 1798.
43. *Ibid* 26 september 1798.
44. *Ibid* *Inv. Van Zuylen*, A 325c, Brieven en rapporten, 31 oktober 1798.
45. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 171a, Magistraatsresoluties 6 juni 1798, fol. 486, 486 verso.
46. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 325c, Brieven en rapporten 31 oktober 1798, rapport van de Commissie werk der ambtenaren.
47. *Ibid* Brief van J.B. van Gulpen is bij rapport Commissie ambtenaren d.d. 31 oktober gevoegd.
48. *Ibid.*
49. *Ibid.*
50. *Ibid* rapport Commissie tot het werk der ambtenaren. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 171b, Resoluties municipaliteit Den Bosch 1798, 31 oktober en 5 november.
51. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 327b, Brieven en rapporten 4 april 1804, Brief weduwe Vieweg.
52. *Ibid* Brief H.J. van Gulpen.
53. G.A.B. *Nieuw Archief*, nr. 4 Resoluties gemeentebestuur 4 april 1804.
54. G.A.B. *Nieuw Archief*, nr. 6 Resolutie gemeentebestuur 2 mei 1804.
55. *Ibid.*
- Ibid* 9 mei 1804.
56. *Ibid* 16 mei.

57. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 327b, Brieven en rapporten 20 juni 1804.
58. G.A.B. *Nieuw Archief*, nr. 6 Resolutie gemeentebestuur 20 juni 1804.
59. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 327b, Brieven en rapporten 20 juni 1804.
60. Universiteitsbibliotheek Katholieke Universiteit Brabant (U.K.U.B.). In een advertentie in de *'s-Hertogenbosche Vaderlandsche Courant* van 25 augustus 1795 is sprake van de *Bataafsche Brabandsche 's-Hertogenbosche Courant* No. 100, het eerste jaar der Bataafsche vryheid, Donderdag den 20 augustus 1795 oude styl gedrukt bij J.B. van Gulpen en Zoon.
61. M. Schneider en J. Hemels *De Nederlandse krant*, pag. 113.
62. A.W.M. Bogers *De patriotse pers in Den Bosch*, pag. 34.
63. *Idem*.
64. U.K.U.B. *'s-Hertogenbosche Vaderlandse Courant 25 augustus 1795*; in deze courant worden als drukkers J.B. van Gulpen en Zoon aangemerkt.
65. C.V.V. Verreyt De stadsdrukkers te 's-Hertogenbosch, in: *Taxandria* 92 (1909).
66. G.A.B. *Stadsresoluties 106*, Verbaal handelingen maire 1810, 10 oktober nr. 3.
67. G.A.B. D.T.B.: 309, fol. 250.
68. G.A.B. *Volkstellingen Den Bosch 1814 en 1822*, Hinthamerstraat 52: Johanna Elisabeth, geb. 1806; Hermanus Engelbertus, geb. 1808; Maria Elisabeth, geb. 1809.
- G.A.B. *Burgerlijke Stand* (B.S.), Overlijdens februari 1815.
69. G.A.B. *Patentregisters Den Bosch 1819*.
70. G.A.B. *Volkstelling Den Bosch 1822*, Hinthamerstraat 52.
71. G.A.B. *B.S.*, Overlijdens april 1863.
72. Rijksarchief Noordbrabant (RNAB) *Gewest. Best. Arch. 1795-1814*, nr. 164, Ingekomen stukken 28 aug.-17 sept. 1799; 30 aug: rekest H.B. van Dieren.
73. *Ibid.*
74. *Ibid.*
75. *Ibid.*
76. *Ibid.*
77. *Ibid.*
78. *Ibid.*
79. *Ibid.*
80. RANB *Gewest. Best. Arch. 1795-1814*, nr. 209, netnotulen juli-september 1799, 30 augustus.
81. J.J.M. Heeren Familie Van Dieren, in: *Brabantse Leeuw* 13, afl. 3, pag. 37, 38.
82. *Idem*.
83. A.R.A. Eerste afdeling Staten-Generaal Lopende liassen, oktober 1795, inv. no. 5457.
84. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. B 310, Politierekening 1806, fol. 129.
85. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 168a, Resoluties magistraat Den Bosch, fol. 285 verso.
86. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 325c, Brieven en rapporten, Brief J.B. van Gulpen als bijlage bij rapport Commissie Stads Finantie en de twee toegevoegde leden Smolders en Van Berkel op 31 oktober 1798.
87. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 168a, Resoluties magistraat Den Bosch 1795, fol. 285 verso.
88. Mommers *Brabant van Generaliteitsland tot gewest*, pag. 178-203.
89. *Idem*.
90. Hezenmans *'s-Hertogenbosch 1629-1798*, pag. 508-510.
91. *Idem*.
92. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 168a, Resoluties magistraat Den Bosch 1795, fol. 285 verso.
- G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 202, Resoluties schepenbank 1795, fol. 153 verso.
93. *Ibid* fol. 154.
94. *Ibid.*
95. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 168a, Resoluties magistraat Den Bosch 1795, fol. 293.
96. Hezenmans *'s-Hertogenbosch 1629-1798*, pag. 505.
97. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 202, Resoluties schepenbank 1795, fol. 157.
98. Mommers *Brabant van Generaliteitsland tot gewest*, deel 2, pag. 542.
99. a.w. deel 1, pag. 251, 252.
100. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 325, Brieven en rapporten 1798, Brief J.B. van Gulpen aan municipaliteit Den Bosch, 21 maart 1798.
101. G.A.B. *Inv. Van Zuylen*, nr. A 202, Resoluties schepenbank 1795, fol. 163 verso.
102. Mommers a.w. deel 1, pag. 251, 252.
103. G.A.B. *Inv. Van Zuylen* nr. A 325c, Brief J.B. van Gulpen 21 oktober 1798.

ANDANTEN,

marchen , gāvottē , Ariaen , giūen ,
Corenten , Contre-dansen , Allegros ,
preludies , menuetten , trion , & . & .

VOOR . DEN . BEYAERT . OFTE .

kLok - SPIL .

By een vergaedert ende op gestelt .

Door my

Ioannes , de , grūytters ,
beyart ofte klok - spilder der

stact ende Chatedraele

TOT , ANTWERPEN

17 46

'Den Bosschen Ommeganck of De Drij Sotten'

Vrolijke muziek anno 1746 bij de Bossche ommegang; een signalement

Toen ik enkele jaren geleden de uitgave van het Antwerps Beiaardboek onder ogen kreeg, raakte ik onmiddellijk gefascineerd door het mooie handschrift. Het boek werd door mij aangeschaft en veelvuldig gebruikt. [1] Bij herhaald spelen van de aardige muziek ontdekte ik bij één van de stukjes de titel 'Den Bosschen Ommeganck of De Drij Sotten'. De vraag die direct naar boven kwam, was: is dit muziek voor de Maria-omgang of wat is hier aan de hand? Een muzikale en historische puzzel die ik graag eens wil voorleggen in dit Boschboom-muziekjaar, waarin we bovendien een bezoek brachten aan het instrumentenmuseum in Antwerpen.

In dit signalement wordt geen antwoord gegeven op de vele mogelijke vragen; ik noteer slechts vermoedens, nadat ik enkele feiten op een rij heb gezet.

De muziek

Het Antwerps beiaardboek draagt de naam van Joannes de Gruyters. Deze muzikant werd in 1740 benoemd tot beiaardier van de O.L.-Vrouwekathedraal te Antwerpen. Behalve beiaardier was hij organist en violist. Ten behoeve van de uitvoeringen op het klokkenspel verzamelde en bewerkte hij tal van bekende melodieën. Daarbij gaat het natuurlijk om de muziek uit zijn tijd, de achttiende eeuw. Op het titelblad staat het jaartal 1746.

De muziek is tweestemmig geschreven, aangepast aan de mogelijkheden van de beiaard. De melodie staat in de bovenste regel en de bas daaronder. Met het voetklavier (of pedaal, zoals bij het kerkorgel) wordt de bas gespeeld. Voor uitvoering van de melodie zijn op de beiaard beide handen nodig.

Het stukje met de titel 'Den Bosschen Ommeganck' omvat 4 regels muziek die bij dit artikel zijn afgedrukt. Bij het spelen van deze muziek blijkt al spoedig, dat het hier gaat om een danswijsje. Om precies te zijn: het is een

gigue, ofwel jig in 6/8 maat. (Voor de musici onder de lezers: tel de maat in tweeën bij een tempo van ongeveer 120).

Slechts één dansje en niet meer, hoor ik u zeggen. Was er niet meer? Vermoedelijk wel. Immers in de 17e en 18e eeuw was het heel gewoon om uit bladmuziek van anderen iets over te schrijven. De aardigste melodietjes werden het meest overgeschreven, dus meestal geen complete sonates etc. Zo zijn er in het beiaardboek deeltjes te vinden uit concerten van Vivaldi en Corelli, maar ook van de Nederlandse componist Willem de Fesch en zo dus ook slechts één deeltje uit, ja, waaruit eigenlijk?

Een onbekende Bossche suite

Zowel uit de periode van vóór de komst van Frederik Hendrik in 1629, als ná de komst van de Fransen in 1795, is er veel bekend over het Bossche muziekleven. Composities van Bosschenaren uit de tussenliggende periode zijn nauwelijks bekend. Het is dus zeker bijzonder

iets terug te vinden, ook al is dat slechts één dansje. In die tijd waarin de Antwerpse beiaardier zijn stukjes verzamelde, was het gebruikelijk een reeks dansen tot één stuk samen te voegen. Deze reeks dansen, voorafgegaan door een feestelijke ouverture, noemde men suite. In deze suite was de gigue vrijwel altijd de laatste dans. Nu we een Bossche gigue op het spoor zijn, is het natuurlijk de vraag waar de rest van deze Bossche suite is? Bestaan er ook Bossche menueten, gavotten, sarabandes enz.? Wie het weet, mag het zeggen.

Dansmuziek voor wie?

Sinds de komst van Frederik Hendrik waren er militairen in de stad gelegerd. In de vrije tijd zochten deze hun ontspanning buiten de kazernes. In herbergen en sociëteiten werd muziek voor dans en ontspanning gemaakt. De gigue 'De Drij Sotten' is daarvan een voorbeeld. Het eerste deel van de titel 'Den Bosschen Ommeganck', doet echter meer vermoeden.

Ommeganck?

Dit jaar vond op 5 juli in Brussel de Ommegang plaats. Een fantastisch gekostumeerde stoet herdacht daarmee de feestelijkheden voor Karel V in 1549. Zo waren er dit jaar meer ommegangen. Op 27 mei in Dendermonde de Ros-Beiaardommgang. Reuzenommgangen zijn er eind augustus en begin september gehouden in Dendermonde en Kortrijk. [2] Voor een Bosschenaar is het woord ommegang verbonden met Maria; dat is echter niet overal zo.

Bij een ommegang draagt men gewoonlijk de levensgeest rond ter verkrijging van zijn heil en zegen. Zo is bij de voorjaarsommgang met Palmpasen het haantje-pik de gedaante van de levensgeest. [3] De haan kondigt de komst van de zon aan als bezorger van de nieuwe oogst.

De meeste ommegangen zijn door de kerk verchristelijkt, zo ook de Bossche Maria-ommgang. Deze werd in de middeleeuwen jaar-

lijks begin juli gehouden. Na 1629 verdween het wonderbeeld uit de stad, alwaar het pas in 1853 terugkeerde. Een openbare, groots opgezette Maria-stoet zal het hervormd stadsbestuur in de 17e en 18e eeuw niet hebben toegestaan: het wonderbeeld ontbrak.

De conclusie is dan ook niet anders, dan dat de gigue 'De Drij Sotten' uit 1746 niet rechtstreeks met de Mariaverering te maken heeft. 'Ommeganck' dient hier vermoedelijk gekoppeld te worden aan bijvoorbeeld het feest van de Bossche jaarmarkt dat veelal op 24 juni, het feest van St.-Jan-Baptist, plaatsvond. Voor een koppeling aan het Bossche carnaval voel ik persoonlijk veel, doch aanknopingspunten hiervoor ontbreken. [4]

Ik heb vermoedens omtrent de oplossing van deze muzikale en historische puzzel neergeschreven. Ondanks en misschien wel dankzij al deze vraagtekens blijft 'Den Bosschen Ommeganck' een vrolijk stukse muziek. Het wordt tijd dat 'De Drij Sotten' weer eens tot leven worden gewekt. Ik verwacht ze toch eens te kunnen ontmoeten en wat mij betreft mag dat met carnaval.

BRONNEN

1. J. de Gruijters *Beiaardboek*, Amsterdam 1971, pag. 12-13.
2. Strobbe *Plukalmanak 'De Druivelaar voor 1990'*, Izezem (België) 1989.
3. *Michelingids voor België en Groothertogdom Luxemburg*, Brussel 1985, pag. 12.
4. M. Uyldert *Verborgene wijsheid van oude rijmen*, Amsterdam 1979, pag. 84 e.v.
5. C.J.M. Free *De bedevaart naar de Zoete Lieve Vrouw van 's-Hertogenbosch*, 's-Hertogenbosch 1984, pag. 13-17.
6. G.C.M. van Dijk *De Bossche Optimaten, geschiedenis van de illustere Lieve Vrouwebroederschap te 's-Hertogenbosch*, 1318-1973, Tilburg 1973, pag. xxxx.

13

Den brüderlichen Abschied. of de Dini Sotter

A handwritten musical score consisting of four systems of two staves each. The top staff of each system is in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 2/4 time signature. The bottom staff is in bass clef with the same key signature and time signature. The music is written in a cursive, handwritten style. The first system includes a small '13' in the left margin and the title 'Den brüderlichen Abschied. of de Dini Sotter' written across the staves. The score features various rhythmic values, including eighth and sixteenth notes, and rests. The piece concludes with a double bar line and a final flourish.

Boekennieuws

Th.E.A. Bosman e.a. (red.)

De Heerlijke Stad Brabantse Rechtshistorische Reeks, deel 3, Assen/Maastricht (Van Gorcum) 1988, 231 blz., ISBN 90 232 2417 5.

De heerlijke steden in Brabant waren onderwerp van gesprek tijdens het achtste colloquium 'De Brabantse Stad' (1987). De organisatoren wilden met dit thema het inzicht verdiepen in de relatie tussen stad en heer en wel in de steden die onder een lagere heer, een zogenaamde smalheer, stonden. Deze bundel bevat de inleidingen over 15 steden, tijdens dit colloquium verzorgd door 11 sprekers, alsmede een voor- en nabeschouwing, een verslag van de discussie en een openingswoord. Voor hen, die geïnteresseerd zijn in de steden die in deze bundel genoemd worden, moet het een waardevolle tip zijn te weten, dat men in deze bundel compact datgene kan vinden, waarover men als enkeling jaren zou moeten studeren.

G.J.M. van den Brink e.a. (red.)

Werk, Kerk en Bed in Brabant, demografische ontwikkelingen in oostelijk Noord-Brabant 1700-1920, uitgave verzorgd door de Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening en Het Noordbrabants Genootschap, 's-Hertogenbosch 1989, 190 blz., ISBN 90 72 526 09 0.

De bundel bevat een aantal demografische studies over het huishouden en het gezin in de Meierij van de hand van negen auteurs. De bijdragen wekken de indruk, dat via interpretatie van dikwijls moeizaam verkregen data een aantal opvallende wetenswaardigheden

met betrekking tot huishouden en gezin is verkregen. De reeds in 1926 elders gepubliceerde studie van P.A. Barentsen karakteriseert op zeer indringende wijze het leven en de mentaliteit van de bevolking op het Brabantse platteland aan het begin van de twintigste eeuw. De titel van de bundel doet meer vermoeden dan uiteindelijk is waargemaakt, waar de 'kerk' nauwelijks aan de orde komt. Toch blijft het een prestatie, dat door de redactie over hetzelfde onderwerp zoveel wetenswaardige aspecten zijn bijeengebracht.

Th.E.A. Bosman *De Staatse Raad van Brabant en Landen van Overmaze in tweede termijn*, Brabantse Rechtshistorische Reeks, deel 4, Assen/Maastricht (Van Gorcum) 1989, 168 blz., f 29,00 ing., ISBN 90 232 2453 1.

De vakgroep Rechtsgeschiedenis van de Tilburgse Faculteit der Rechtsgeleerdheid organiseerde te zamen met het Rijksarchief in Noord-Brabant in 1988 in het kader van het 60-jarig bestaan van de Tilburgse Universiteit een colloquium onder bovengenoemde titel. Na de scheiding van de Nederlanden veranderde er veel. Van het bestaande recht bleef evenwel al of niet aangepast veel bestaan. In plaats van de Kanselarij en het Leenhof te Brussel werd in 1591 de Raad opgericht, die de functie van de Brusselse Raad moest overnemen.

Deze bundel, de vierde in de Brabantse Rechtshistorische Reeks, bevat de inleidingen die zijn uitgesproken tijdens genoemd colloquium. Besproken werden onder meer een aantal aspecten en het functioneren van de Raad.

Behoudens de beide bibliografische bijdragen van mevrouw mr. F.W.M. de Koning-Klaassen over de bibliotheek van de Staatse Raad, 'voer' voor rechtshistorische specialisten.

Suggestie: Zijn de beide bibliografische bijdragen van mevrouw mr. F.W.M. de Koning-Klaassen over de bibliotheek van de Staatse Raad al interessant, de rest van de bundel is helemaal een must voor rechtshistorische specialisten.

Maarten Duijvendak *Rooms, rijk of regentesk, elitevorming en machtsverhoudingen in oostelijk Noord-Brabant* (circa 1810-1914), 's-Hertogenbosch (Het Noordbrabants Genootschap) 1990, 410 blz. f 39,50, ISBN 90 70814 39 0.

In 201 pagina's tekst en 167 pagina's tabellen en bijlagen waarvan bijlage 11, 77 pagina's omvattend met kerngegevens van de meest relevante personen, te beschouwen is als een extra aflevering van 'de Brabantse Leeuw' richt de auteur zijn onderzoek op de personen die in de loop van de 19e eeuw de bestuurlijke top in oostelijk Noord-Brabant vormden van oostelijk Noord-Brabant.

Aanvankelijk overheersten 'beroepsbestuurders' en zij die afkomstig waren uit het rechts- en geldwezen en de handel, protestantse en katholieke inwoners uit Den Bosch. De katholieken hadden hun eerste bestuurservaringen opgedaan in de Bataafse en Franse tijd. Toen de katholieke kiesverenigingen opkwamen, nam het aantal protestanten in de politiek af. Generatie op generatie werd voortgebouwd op verworven posities. Met zorg werd het economische, culturele en sociale erfgoed beheerd.

De opkomst van de N.C.B. aan het begin van de 20e eeuw maakte een vorming mogelijk van een bestuurlijke elite van boeren en dorpsnotabelen in de kiesverenigingen. Niet langer komen de bestuurders uit de stad.

Voor diegenen die geïnteresseerd zijn in personalia en functies binnen de Bossche en/of Brabantse samenleving een lezenswaardig boek.

Inhoud

Voorwoord	1
<i>Drs. René G.G. Bouman</i> Muziekuitgeverij Mosmans	2
<i>Drs. A.W.M. Bogers</i> Een stukje Bossche persgeschiedenis <i>De kranten van Van Gulpen en Zo(o)n(en)</i> 1794-1804	20
<i>Drs. René G.G. Bouman</i> 'Den Bosschen Ommeganck of De Drij Sotten' <i>Vrolijke muziek anno 1746</i> <i>bij de Bossche Ommegang;</i> <i>een signalement</i>	43
Boekennieuws	46

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie. Copyright 1990. Productie: Jos van der Vaart, Frank Finkers, Willem Jansen Steenberg.
Lay-out: Fons van der Linden.
Druk: Drukkerij Biblo b.v. 's-Hertogenbosch.

ISSN-0166-6398

Omslagtekening: A. van Woensel